

O POLOŽAJU KNINSKE KATEDRALE

I.

Dva historijsko-topografska problema na području Knina uporno muče istraživače naše prošlosti baš zato što oba prelaze okvir lokalnog značaja i zasijecaju u opća, još neriješena pitanja hrvatske historije. Prvi je „*v petih crkvah v Kosovi*“ koji se spominje u dodatku hrvatskoj redakciji kronike Popa Dukljanina, gdje bi bio ubijen kralj Zvonimir; drugi je položaj katedrale hrvatskog biskupa. Oba pitanja bila su osnovni zadatak osnivača kninskog muzeja i njegovih suradnika, te spadaju u prve početke hrvatske arheološke znanosti, u njenu prvu fazu, koja je obilježena Ljubićevim, nagadjanjem o dvorovima hrvatskih vladara u Biaću¹), Milinovićevim plediranjem za grobove hrvatskih vladara u „Solinskom Sustjepanu“²). Za njim objavljuje Zlatović „Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji“³). Tu je upozorio na kninsko selo Biskupiju, na „... *drevnu baziliku sv. Marije oble (rotunda), stolnu crkvu hrvatskog biskupa u Kninu, koju utemelji hrvatski kralj Krešimir god. 1050, kod koje stara kronika hrvatska misli, da je dobri kralj Zvonimir držao veliki narodni sabor*“⁴) *v petih crkvah v Kosovi*“. Time je Zlatović spojio zborovanje Zvonimirovo „*v petih crkvah v Kosovi*“ uz „*stolnu crkvu hrvatskog biskupa u Kninu*“ i od tada se oba pitanja u literaturi povezuju, da i onako težak problem postane kompliciraniji. Ovdje ću obraditi pitanje položaja kninske katedrale prema razvoju u literaturi, dok će o „*Petih crkvah v Kosovi*“ biti govora na drugom mjestu.

U početku praktičnih radova na polju hrvatske arheologije, javile su se u okolici Knina nekako istovremeno god. 1886. dvije točke koje su vidljivim preostacima velikih dimenzija izazivale arheološku znatiželju, a te su Kapitul i Biskupija.

¹) Ljubić: Biač (ulomak iz arheološkog putopisa 1873.). *Viestnik hrv. arheološkog društva*. Zagreb 1879. str. 12 ss, 50 ss.

²) Milinović: Solinski Sustjepan. *Viestnik h. a. d. V.* 1883. str. 13-17, 71-77.

³) *Viestnik h. a. d. V.* 1883. str. 52-55.

⁴) U tekstu stoji t a b o r, mjesto sabor.

Kapitul se nalazi udaljen dobar kilometar zračne linije istočno od kninske tvrđave, na najjužnijem platou raščlanka Kunčevića pohumlja, koje se diže do 7 m nad rijekom Krkom; njegov se južni pristrančić lagano spušta prema utoku pritoke Kosovčice⁵⁾). Ime kapitul podsjeća na nekadašnji kaptol.

Sa istočne strane Kosova polja, na pohumlju prosutom sa rubnog vijenca podske površine Kozjaka rasteglo se selo Biskupija, 7 km udaljeno od Knina. Porijeklom svoga imena upućuje nas na nešto što je u vezi sa biskupom.

Arheološki tragovi, pa imena vezana za biskupa i njegov kaptol presudno su utjecali na istraživače, tako da nisu pomišljali na drugi položaj kninske katedrale do li na jedan od ovih dvaju.

Zlatović je počeo istraživati teren pobudjen jednom ranijom ambulacijom koju je izveo i zabilježio Gašpar Vinjalić⁶⁾ godine 1746. Definitor Radnić, da nastavi Lekušićevu kroniku fratarske provincije, obratio se je na sve župnike da bi mu poslali izvještaj o prošlosti svojih župa. Pozivu se je odazvao kninski župnik Vinjalić i uputio nekoliko pisama, od kojih je neka Zlatović zatekao u arhivu samostana sv. Lovre u Šibeniku⁷⁾). Vinjalićevo pismo od 17. XII. 1746. upravo je dragocjen prinos poznavanju stanja i lokaliteta objekata starohrvatske arhitekture u kninskoj okolini poslije turske okupacije. Ovo je pismo u istrغانim izvacima iznio Zlatović⁸⁾, a u cijelosti ga je objelodanio Šišić⁹⁾. Kako obje redakcije Vinjalićeve pisma imaju malih razlika u čitanju i ortografiji, to iznosim tekst po Zlatoviću, a Šišićem ga dopunjam¹⁰⁾.

⁵⁾ Ostaci zidova crkve, valjda samostana i kasnije utvrde oko njih mogli su se vidjeti sve do 1942. godine, kad su sve porušili talijanski fašisti i materijal ugradili u betonske bunkere baš na istom mjestu, tako da se ničemu više ne zna za trag.

⁶⁾ O životu i radu Vinjalića vidi: Š. Urlić; Fra Gašpar Vinjalić. Rad 189. str. 277—87.

⁷⁾ Zlatović: Stare narodne zadužbine. . . . Viestnik h. a. d. V. 1883. str. 52—55.

⁸⁾ Zlatović: Dopis ravnateljstvu zagrebačkog muzeja od 22. III. 1886. Viestnik h. a. d. VIII. 3, 1886. str. 78—81.

⁹⁾ Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb 1925. Ekskurs III. „Gdje je bio samostan sv. Bartola, a gdje kninska stolna crkva sv. Marije“ str. 694—95. — Šišiću je izmakao Zlatovićev izvod iz pisma kad kaže „*taj opis koliko znam još nije objelodanjen*“ (str. 694). Za naše pitanje ovo je dobro došlo, jer je Šišić objelodanio važan pasus koji je Zlatović izostavio.

¹⁰⁾ U zagradama su šišićeve varijante, a raširena slova pokazuju šišićevu dopunu teksta, što je Zlatović izostavio.

Rev-do padre e patrone mio colendissimo!¹¹⁾

Dal suo riverito foglio intendo il desiderio che ha di sapere, in qual parte anticamente fosse situato il nostro Convento in questo paese. Sapi, che per servirla usai la diligenza possibile, ma sicome questi abitanti non discendono (descendono) dalli Antichi, così non si può avere (aver) alcuna certa tradizione. Se si riguardano le mure (le ruine) delle fabbriche antiche al insù del fiume un miglio incirca distante dalla Fortezza, v'è una gran muracca (muraca) col nome di Capitolo; qui si vede esser stata una abitazione di Religiosi. La chiesa avea un volto di tufi, la qual era quasi intatta (intata), quando li nostri presero questa piazza alli Turchi; poi per quel mi vien detto li nostri Religiosi furono li primi a portar via materiali da quel luogo, ed a esempio (esempio) loro il Publico fece lo stesso nelle gran fabrica del quartier (nella fabrica del gran quartier) della cavalleria, (cavallaria) essendo, come dicono quelli, che videro quel luogo, a principio le mura (mure) tutto all'intorno quasi intatte (intate), e nel mezzo (mezo) si vedono (vedevano) le vestigie d'un gran Convento abruciato dal fuoco. Vogliono però alcuni, che questa fosse l'abitazione del vescovo, il quale stesse (stasse) assieme con li canonizi (canonici), come s'usa in alcuni luoghi di Germania. Per quanto ricercai non(mai) vi fù alcuno che mi sapesse dire il nome del Santo titolare della

¹¹⁾ U slobodnom prijevodu glasi:

Časni oče i moj veleštovani zaštitniče!

Iz vašeg poštovanog lista shvaćam želju, da biste htjeli znati u kojem je dijelu ovog kraja u staro doba bio smješten naš samostan. Znajte da sam upotrebio svu moguću marljivost da vas poslužim, ali kako ovi stanovnici ne potječu od starih tako se ne može znati za nikakvu stalnu predaju. Ako se gledaju ruševine starih zdanja iznad rijeke, oko jedne milje udaljenosti od tvrđave, postoji jedna velika zidina imenom Kapitul, gdje se vidi da je bila nastamba redovnika. Crkva je imala svod od sedre, i bila je skoro netaknuta kad su naši preoteli ovu tvrđavu Turcima. Zatim, kako mi je bilo rečeno, naši redovnici bijahu prvi, koji su odnašali materijal s onoga mjesta, a po njihovu primjeru svijet je činio isto za zgradu glavnog štaba konjice, jer su zidovi, kako kažu oni koji su početka vidjeli to mjesto, svuda uokolo bili skoro netaknuti, a u sredini su se vidjeli tragovi velikog samostana, uništena vatrom. Ipak neki hoće da je ovo bila nastamba biskupa koji je stanovao skupa sa kanonjcima kako je običaj u nekim mjestima Njemačke. Ma koliko sam ispitivao, nitko mi nije znao reći ime titularnog sveca crkve. Svi kažu da se je još za doba Turaka ono mjesto zvalo kapitul, kao što i danas. Ali pričaju čudne stvari. Kažu da su neki Turci, koji su htjeli otale odnijeti kamenje, bili više puta preplašeni, a od njih je jedan oštao mrtav kad je htio razoriti crkveni svod, stoga se drugi preplašise i nikada se više nisu usudili to činiti. Štaviše, tvrde također da se i sada kod nekih svečanosti osjeća ugodan miris poput mire, tamjana i sličnih stvari i da se je više puta čulo kako zvoni zvonu i da se vidi neka svjetlost. Ako je to istina, ovo bijaše veoma sveto mjesto. Poviše i prema jugu nalazi se selo Biškupija, daleko oko 3 milje zračne linije od tvrđave (kninske), a kad bi se išlo preko mostova, ima ih više od sedam (milja). Tu postoje troje ruševina zgrada; najbliža i najcjelovitija jest obla osmerokutnica, izgleda da je bila crkva po starinsku. Njoj na istok vide se tragovi jedne građevine, i po onome što sam ja mogao prosuditi, bila je biskupov ljetnikovac. Druga je jedna duguljasta građevina, danas se zove crkva sv. Luke; ovo mora da je bila

chiesa; tutti dicono, che anco al tempo de Turchi quel luogo fù sempre chiamato col titolo di Capitolo, come si fà anco al presente; bensi raccontano prodigi. Dicono che alcuni Turchi li quali volevano portar via pietre da colà furono spaventati più volte, e fra li altri uno restò morto nel voler disfar il volto della chiesa, e perciò l'altri spaventati mai più tentarono simil cosa. Di più asseriscono che anco al presente in certe solennità si sente un suave odore come di mira, incenso e cose simili, e che fù più volte sentita una campanella a sonare e che si vedono certilumi. Se ciò è vero questo fù un luogo di gran santità. Più al insù verso ostro vi è la villa detta Biscupia lontana circa tre miglia a dritta (drita) linea dalla fortezza, perchè se si va a cercar li ponti, ve ne (vene) sono più di sette; qui vi sono tre ruine di fabbriche, la più vicina è la più intatta (intata), questa è una rotonda ottangolare, par che sia stata chiesa all'antica. Dalla parte di levante d'essa si vedono le vestigie d'una fabrica; per quello io potei rilevare, è stato il palazzo di delizie del vescovo. La seconda è una fabrica bislunga (bislonga), vien chiamata al presente chiesa di S. Luca, questa bisogna che fosse parochia, perchè all'intorno ha un gran cimitero (cimiterio) con pietre di straordinaria grandezza sopra le sepolture. Fra queste due più in(al) di sotto verso tramontana vi sono le vestigia d'un'altra chiesa ora(ò) cimitero (cimiterio) di (de) Scismatici.

Torniamo alla Fortezza. Sotto il castello (castel) vecchio fuori di porta Loredana, dove è il cimitero (cimiterio) de soldati, si (vi si) vedono li fondamenti di(d') una chiesa, poco più ingiù (in giù) quelli d'un'altra. Confonde la tradizion (tradizione) il nome di questi luoghi con quello di S. Michele, di S. Pietro, e di S. Cattarina (Catarina) da quel più (al)ingiù si vedono (vedevano) certi fondamenti d'una gran fabrica quali venivano a passar sotto il muro del basso recinto fabricato

župska crkva, jer ima okolo veliko groblje s kamenjem vanredne veličine nad grobovima. Između ove dvije, a niže od njih prema zapadu postoje tragovi druge crkve, gdje je sada groblje šizmatika.

Vratimo se k Tvrđavi (kninskoj). Pod starom kulom izvan Loredanovih vratiju, gdje je vojničko groblje, vide se temelji jedne crkve, a malo na niže temelji druge. Tradicija brka ime ovih mjesta sa sv. Mihovilom, sv. Petrom i sv. Katarinom. Niže odavde vidjeli su se temelji nekoga velikog zdanja koji idu ispod zida kojim je ograđeno podgrade, što su ga, kako se zna, izgradili Turci. Tvrđi mi g. Pietro Cigni, inžinir, da ih je vidio za vrijeme izvađanja nekih iskapanja unutar ovog bedema blizu gore rečenih Loredanovih vratiju; no ne postoji nikakva tradicija da je tu bio samostan. Gdje danas naš samostan dodiruje stepenice koje vode u kor, ima malih ostataka ovalne građevine, vidi se da je to bila kapela (ovim izrazom označivale su se i apside. Op. moja) jedne velike crkve koje se temelji pružaju preko javnog puta sve do unutar kuće uzvišenog Antonija Šimića. Govori se da je bila posvećena sv. Ivanu.

Ovo je sve što vam mogu reći o bijednim ostacima kraja koji je u prošlosti bio sav katolički, a sada skoro sav šizmatički.

Knin 17. decembra 1746.

Najponizniji i najodaniji sluga

fra Gašpar Vinjalić.

come si sa dalli (da) Turchi. Mi attesta il Sgr. Pietro Cigni¹²⁾ ingenie-
d'averli veduti nel tempo che si facevano certe scavazioni
dentro della mura vicino la sudetta porta Loredana, però non
v'è alcuna tradizione d'esservi stato convento. Dove al pre-
sente è il nostro convento taca la scala per andar in coro, vi
sono li miseri avanzi d'una fabbrica ovata con pietre battute
lunge un brano incirca, altre mezo; questa si vede esser stata
la capella d'un gran chiesa, li fondamenti della quale s'esten-
dono traverso la via comune sin dentro la casa. E-mo Antonio
Simich¹³⁾ vien detto che fosse dedicata a S. Giovanni.

Questo e quel che li posso dire delli miseri avanzi d'un
paese tutto catolico per il passato, ed ora quasi tutto
scismatico.

Knin li 17. dicembre 1746.

Umil-mo Dev-mo Servo

fra Gasparo Vignal(ić)

Iz predturskog doba kojemu pripadaju naši spomenici, kroz pertur-
bacije turske okupacije i imigriranja iza nje, pretrgnuta je tradicija¹⁴⁾.
Stoga Vinjalić odmah u početku pisma ukazuje pravilan istraži-
valački metod kad se ograđuje od problematične tradicije te
uzrok njenog pomanjkanja pravilno traži u vremenskoj rupi koja je
zjapila između starog i novodoseljenog stanovništva. Vinjalić je, iz svega
se vidi, došao na nijemo tlo, pa je zato bio prisiljen da se osloni na vlastito
rekognosciranje ostataka na terenu. Koliko on donosi po koji momenat
tradicije, taj nije iz dalje prošlosti, nego su zapamćenja njegovih nepo-

¹²⁾ Pietro Cigni je izvoditelj prvog katastra kninske okolice. Snimao je
katastarske mape godine 1735—37, kao javni vještak. Zadarski arhiv, pozicija
katastarske mape; fascikul pod naslovom „*Rubriche delle ville del Territorio di Knin*“.

¹³⁾ Obitelji Šimića i Sinobada izmjenjivali su serdarsku vlast u Kninu. Po
tituliranju ovog Antonija (Eccellentissimo) čini se da je on tih godina (o. 1746.)
bio serdar.

¹⁴⁾ Poznato je da se je staro stanovništvo dalmatinske Zagore još pred dolazak
Turaka od straha razbježalo (Gunjača: Topografska pitanja na teritoriju stare
Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma. Split 1937. str. 25,
26 i nota 61.). Zbog te seobe danas ne znamo za sela i tvrđe na pr.: Peć, Lab, Brez,
Brusnice, Zakućje, sve u okolici Knina i Sinja. — U oslobođanju od Turaka za t. zv.
dugog rata zapljusnuo je novi, jaki val seobe iz Bosne i Hercegovine, dočim akomoda-
cija doseljenih traje i dalje. Tako se doseljenici u Dragović kod Vrlike opet sele za
providura Alviza Moceniga (1696—702) u Bribir, a Balbi (1751—3) našeljava okolicu
Bribira Crnogorcima (Crna Gora se zove jedao predio i kod Vrane). V. Zadarski
arhiv: Registar providura pod B. — O selidbama u ovo doba govori Zlatović na više
mjesta u radnji: Franovci i hrv. puk u Dalmaciji. Zagreb 1888.

srednih predšasnika. Njemu se samu čini dalek, iako njemu nedavni turski period kad kaže „*tutti dicono che anco al tempo de Turchi*“. Vinjalić nikad ovako svježā zapamćenja ne prima pod gotovo i sve ostavlja na: „*mi vien detto*“, „*come dicono quelli che videro*“, „*alcuni vogliono*“, „*bensi raccontano prodigi*“, „*se ciò è vero*“, „*confonde la tradizione*“, „*mi attesta*“ ... Po svemu se dakle vidi da je zadatku pristupio kritički po vlastitom zapažanju, a jamačno se nije služio kakvim zapisom, jer bi ga on bez dvojbe naglasio, kad ovako savjesno postupa sa označavanjem porijekla svake vijesti. Samo bi naoko izgledalo da se ono „*vogliono però alcuni*“ odnosi na literarna, nama nepoznata djela, međutim on to izriče u nastavku usmenih informacija za onim „*come dicono quelli che videro*“, a iza „*vogliono*“ pače u istoj rečenici stoji „*mai vi fù alcuno che mi sa p e s e d i r e il nome del santo*“. Citavo pismo isključuje dakle upotrebu pismenih izvora. Značajno je da Vinjalić ovo pismo piše za prvog župnikovanja u Kninu, kad ništa nije znao i njegovoj prošlosti, pa je baš zato sadržaj pisma kao historijsko-arheološki izvor svjež i originalan i zato vjerodostojan i dragocjen podatak. Četrnaest godina kasnije (1760) još ne zna ni za koji naziv crkava. Tada piše pismo u kojem kaže, da su zidine oble crkve u Biskupiji očuvane do pod prozor i dodaje da crkva „*era rotonda a guisa della metropolitana di Spalatro con arcate all'intorno*“¹⁵), ali ne spominje nikakva sveca. Međutim u rukopisu Compendija¹⁶) piše: „... *Il vescovo di Knin seguiva sempre la corte, aveva la sua chiesa Catedrale circa due miglia distante dalla città di Knin in luogo detto anco al giorno d'oggi Biscupia, cioè Vescovado. La chiesa era rotonda dedicata a santa Maria Vergine e Madre*“¹⁷). Odakle mu poslije toliko vremena ova oznaka crkve? Što su Vinjalićevi sastavci kasniji to su sve više pod uplivom proširivanja njegova poznavanja makar i uže lokalne historije; konačno je toliko napredovao da se osjetio pobudenim da napiše i štampa *Compendio storico*...¹⁸). Razumije se da ga je izradio po izvjesnoj literaturi, i zato je Vinjalić kasnije sve manje izvoran. Vidimo da još g. 1760. ne

¹⁵) Zlatović: Stare narodne zadužbine. str. 53.

¹⁶) Ovaj tekst iznosi Bulić po rukopisu (Hrv. spomenici str. 12 n. 3.), odakle ga preuzimljem.

¹⁷) Vinjalić je dao Bomanu .. 1774. svoje djelo da mu obavi jezičnu korekturu, a ovaj ga g. 1775. pod svojim imenom štampao u djelu: *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna. Venezia 1775.* Ovaj pasus je Boman nešto preinačio, ali ga se slijepo drži. — str. 100.

¹⁸) Djelu je potpuni naslov: „*Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Illirj e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna.* — Vidi Urlić: O. e.

zna za ime sv. Marije, a 1774. g. već ga primjenjuje na oblu gradjevinu u Biskupiji. Za sv. Mariju kao kninsku stolnu crkvu dade se zaključiti, da je doznao samo po Farlatijevom četvrtom svesku *Illiricum sacrum*-a, jer za drugi momenat ne može znati, budući da za ovo međuvrijeme nema nikakve nove izmjene u tom pogledu do li Farlatijeve edicije štampane g. 1769. Da je Vinjalić za sv. Mariju doznao od Farlatija, vidi se po tomu, što se sv. Marija kod njega kao i kod Farlatija javlja neodvojivo od hrvatskog biskupa koji „*sequiva sempre la corte*“. Sad kad doznaje za ova tri momenta; da biskup prati dvor, da je katedrala bila van Knina i da se zvala sv. Marija, nije puki slučaj što se odjednom kod njega javljaju. Urlić je po marginalnim bilješkama koje se nalaze u III. i IV. svesku Farlatijeva djela u kninskom samostanu prepoznao Vinjalićev rukopis;¹⁹⁾ čime je ovisnost od Farlatija za našu vijest potvrđena. Vinjalić je prozreo da je Farlatijeva ubicacija sv. Marije na Kapitolu samo kombinacija izvedena na osnovu zatečenih ostataka arhitekture, pa je i on znajući za druge preostatke, stao kombinirati. Zaveo ga je naziv Biskupija (cioè Vescovado) i obli oblik građevine „sličan“ splitskoj stolnoj crkvi, i zato mu je to biskupska sv. Marija. Da bude uvjerljiviji, stao je skraćivati udaljenost od Knina, i sad mu je Biskupija daleko oko dvije milje, čime upada u nesuglasje sa samim sobom kad u prvom pismu piše da je udaljena oko tri, a preko mostova više od sedam. Ranije za Kapitul kaže, da mu nitko nije znao reći ime sveca kojemu je ruševina pripadala²⁰⁾. Po tomu je sigurno da se je interesirao i za naslovnike biskupijskih ruševina, no za njih nije mogao ništa doznati. Zato poznije Vinjalićeve vijesti moramo tretirati kao samovoljne kombinacije, koje su u suprotnosti s onim prvima, ali koje su rezultat objektivnog promatranja nijemih ostataka na terenu i suzdržavanja od gotove primjene svake problematične popratne vijesti.

Zlatović ne pravi ovu razliku i uzimlje Vinjalićev navod u Compendiju za autentičan izvor. Njemu je gotova činjenica da je „*rotunda ottangolare*“ „*stolna crkva sv. Marije Oble*“ i više ne spominje stolnu crkvu bez ovakve oznake oblika i imena²¹⁾. U vrijeme Vinjalića u Biskupiji je bila skoro još netaknuta, a do Zlatovićevih vremena²²⁾ do zemlje

¹⁹⁾ Urlić: O. c. str. 285.

²⁰⁾ Ne zna ni Vidović, koji je iza oslobođenja od Turaka bio prvim župnikom u Kninu, kad g. 1690. kaže „*supra portam ecclesiae, quae appellabatur Capitulum*“; titular crkve? Vidi bilješku 38.

²¹⁾ Zlatović: O. c. str. 53. — Dopis, Viestnik h. a. d. VIII str. 78, 79. — Hrvatske starine u Kninu. Viestnik h. a. d. X. 1888. str. 10,11, 103.

²²⁾ Bio je župnikom u Kninu oko g. 1860., a pisao o. 1880. do smrti, 1891.

porušena, tako da joj se do danas tragovi nisu pronašli²³), i zato Zlatović za njom posvuda u selu traga. Mogao je raditi i radio je samo rekognosciranjem i kombiniranjem na osnovu fizionomije netaknutog terena i topografskih odnosa među ruševinama. Kako ni jedan oblik nije bio jasan da bi ga uzeo fiksnom točkom, Zlatović se je sam sukcesivnim traganjem odricao ranijih kombinacija. Najprije je držao da je njegova katedrala sv. Marija Obla na ruševinama u groblju sv. Luke²⁴), zatim na Stupovima²⁵) i konačno kod sv. Trojice²⁶). Zlatović dakle, uza svo marljivo nastojanje nije bio u stanju da našem pitanju išta konkretnije prinese, a naročito zato, što se je potpuno poveo za spomenutom posljednjom Vinjalićevom kombinacijom, koju je držao izvorom.

II.

Za drugi položaj opredjeljuje se Bulić, iako je ranije identificirao sv. Mariju Oblu kao katedralu sa ruševinama na groblju sv. Luke u Biskupiji, usvojivši u potpunosti jednu od Zlatovićevih kombinacija²⁷).

²³) Marun je mislio, da se nalazi ispod crkve sv. Trojice, gdje se je naišlo na ostatke zida. Vidi: Redovito tromjesečno izvješće Kninskoga starinarskoga društva, Viestnik h. a. d. XIV. 1892. str. 128. — Šišić: O. c. str. 694.

²⁴) „Na vrh grobišta opažaju se izpričani klačarni zidovi zemljom sraženi. To su temelji starodrevne bazilike sv. Marije Oble v petih crkvah na Kosovi; mi ih naznačismo stavljajući na dušu učenjaka i hrvatskih rodoljuba“. Stare narodne zadužbine... str. 54.

²⁵) „... kod groblja sv. Luke nije mogla biti stolna crkva niti biskupski dvor, nego neka druga ogromna zgrada u kojoj se kasnije namjestilo groblje i crkvice sv. Luke... i tad bi bila ne la più vicina, nego najveće odaljena od Knina: a najbliže Kninu bila bi ruševina na oblom brežuljku što se danas nazivlje Stupovi. Ova je ruševina na jugozapadu crkve sv. Trojice; tlo je posuto klačardom, komadi sedre, opeke i zidanog kamena; ondje je dakle stajala obla osmerokutna zgrada crkve Sa istočne strane crkve onda su se vidili ostaci zidova koje je sudio ot. Vinjalić, da bijahu il Palazzo di delizie del Vescovo što je posve prilično“. Hrvatske starine u Kninu, Viestnik h. a. d. X. str. 9, 11.

²⁶) „... Ot. Marun po napatku njegova izvješća (= Vinjalićevog) cieni: da se je ljetos (1888.) namjerio na ostanke one veličanstvene sgrade u selu Biskupiji, na mjestu gdje je sadanja župna crkva sv. Trojice. Nuglasta ograda crkvena pokaziva sliku opisane biskupske crkve dalje dokazati će jeli pogodio?“ — „I mi smo na to došli čim smo položaj razvidili“ dodaje uredništvo Viestnika, a to je sam Ljubić. Hrvatske starine u Kninu, Viestnik X str. 103—4.

²⁷) „... povjestničkim je dokazim dokazao (Zlatović), da je ecclesia s. Mariae, utemeljena god. 1050. od kralja Krešimira, kano stolna crkva hrvatskog biskupa, da je

Budući da je probijanjem željezničke pruge kroz Kapitul došlo na vidjelo mnogo starohrvatskih arheoloških predmeta, a kako je Kapitul bliži Kninu iskrsla je pretpostavka, da bi se koja vijest o crkvama Knina mogla odnositi na nj. Stoga je arheolog Bulić i stao pledirati za stolnu crkvu sv. Marije na Kapitolu²⁹). Historijsko-arheološku građu koju je uzeo Bulić iznosim odmah ovdje, jer je potrebna daljemu raspravljanju:

1. Tekst splitskog Tome Arcidakona:

„... Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem, petieruntque ab archiepiscopo spalantesi; et fecerunt episcopum, qui Chroatensis appellabatur, posueruntque sedem eius in campo in ecclesia sancte Marie iuxta castrum Tiniense. Hic multas optinuit parochias habuitque praedia et possessiones per totum pene regnum Chroatie, quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur, eratque unus ex principibus aule, et sua iurisdictio usque ad Drauum fluvium extendebatur“²⁹).

2. Ime sv. Bartolomeja i njegovih opata u dokumentima:

- a) G. 1069. „Adam monachus sancti Bartholomei abbas testis“³⁰).
- b) G. 1076. „Ego Johannes abbas s. Bartholomei ratifico et confirmo“³¹).
- c) G. 1078. „Johannis venerabilis abbatis cenobii sancti Bartholomei“³²).
- d) G. 1078. „Johannis abbatis cenobii sancti Bartholomei“³³).

ležala u selu Biskupiji pokraj Knina“... ili „... Pregledavši cijeli položaj, na temelju poviestničkih podataka, priobćenih u gorerečenom članku (Zlatovićevu), te privatnih, koje nam nazad nekoliko dana priobće najuljudnije O. Zlatović, mi smo došli do uvjerenja, da je izkopana crkvice, ona sv. Luke, koje se u prošlom vijeku vidahu još ruševine, sagrađena po viestima O. Vinjalića, na istoku brežuljka, na kojemu ležase i drugih sgrada, među ovim znamenita stolna crkva Sv. Marije Oble, poznata u hrvatskoj povijesti pod imenom sv. Marija v petih crkvah v Kosovi, valjda u obliku crkvice sv. Trojstva, u spljetskom polju, nedaleko Poljuda, iz IX vieka, te prozvana v petih crkvah od pet polubliih apsida.“ Starinske iskopine u Biskupiji (pokraj Knina) u *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*. IX 1886. str. 52—4.

²⁹) Bulić: Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije. I. Zagreb 1888.

³⁰) Thomas Archidiaconus: *Historia Salonitana*; Digessit Rački. Zagrabiae 1894. cap. XV. pg. 45.

³¹) Rački: *Documenta* str. 74.

³²) Rački: *O. c.* str. 102.

³³) Rački: *O. c.* str. 117.

³⁴) Rački: *O. c.* str. 115.

- e) Oko 1086.³⁴⁾ „*Johanne Sancti Bartholomei abbate*“³⁵⁾.
 f) G. 1185. u naredbama i zaključcima splitskog sinoda spominje se među crkvama „*Sanctum Bartholomeum*“ i onda „*Alberto Pisano sancti Bartholomei preposito*“, „*per cancelarium nostrum Albertum sancti Bartholomei prepositi*“, „*per manum supradicti prepositi Alberti cancelarii nostri*“³⁶⁾.

3. Tekst istog sabora iz g. 1185:

„..... *Tiniensis episcopus habeat sedem suam in Tenin et habeat has parochias: Tenin campum, Verchreca, Pset.*“³⁷⁾.

4. Natpis iz g. 1203. koji je davno nestao, a još 1690. stajao je nad vratima crkve u Kapitululu gdje ga je pročitao i zabilježio Ivan Vidović³⁸⁾, kasniji biskup trogirski:

ANNO . AB . INCARNATIONE . DNI . NRI . IESU . CHRISTI . 1203
 REGNANTE . REGE . EMERICO . AEDIFICATA . EST . ECCLESIA
 ISTA . A . VENERABILI . PRAEPOSITO . DOBROSLAVO . FILIO . PRODANCII
 COMITIS . TINIENSIS . NEPOTIS . PRODAHLAVI . COMITIS
 AD . HONOREM . DOMINI . ET . S . BARTH . ET . SCMAE . M . ET . S . P
 PRO . REDEMPTIONE . ANIMAE . SUAE . ET . SUORUM³⁹⁾

³⁴⁾ Barada je ispravio ranija datiranja Račkoga i Šišića 1076—8. u blizinu god. 1086. *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra* 2. Zagreb 1931. str. 206. n. 194.

³⁵⁾ Rački: O. c. str. 113.

³⁶⁾ Kukuljević: *Codex diplomaticus* II. str. 130. — Smičiklas: *Codex diplomaticus* II. 192-4.

³⁷⁾ Isto.

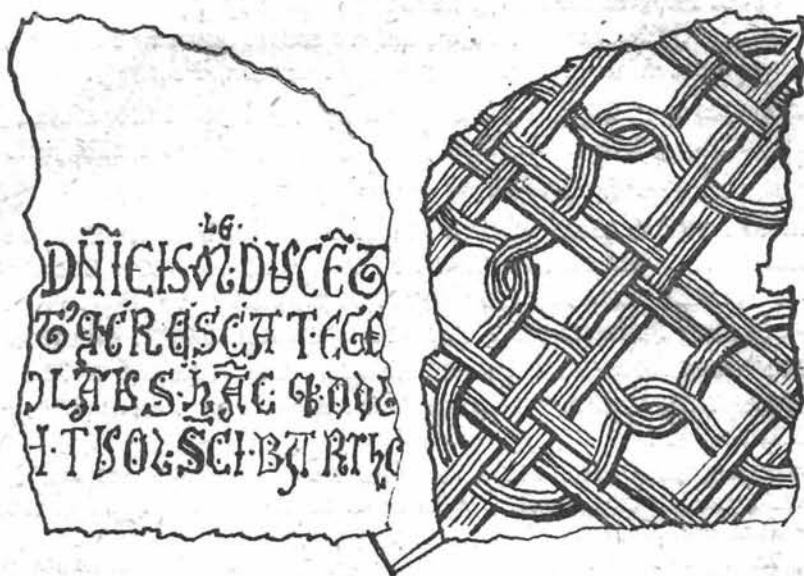
³⁸⁾ Iznio ga je prvi Zlatović u Vjestniku narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu za god. 1870. str. 160—1., zatim u članku „*Stare zadužbine...*“ str. 54. Otale ga je preuzeo Šišić: o. c. 691. Natpis je zabilježio Vidović na koricama stare knjige, koju je on darovao franjevačkoj biblioteci samostana sv. Lovre u Šibeniku. Vidović ga je popratio: „*Dum peragebam in civitate Tiniensi sive Kninensi, quando dicta civitas erat in potestate seu dominio serenissime reipublicae Venetiarum, ego abbas Joannes Vidovich ministerium missionarii Apostolici; tunc supra portam ecclesiae, quae appellabatur Capitulum, et est extra civitatem inveni cum reverendo curato Hieronimo Cvitnich Sibenicense et legi haec verba inscripta scilicet...* (slijedi gornji natpis) u Zlatovićevoj redakciji koju ima i Šišić. No pošto se ova redakcija razlikuje od Bulićeve, epigrafski sigurno točnije, to tekst natpisa iznosim po Buliću iz članka navedenog u slijedećoj noti:

³⁹⁾ Bulić: *Promina. Bullettino* IX. 1886. str. 13. Čita ga ovako: *Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi 1203. regnante Rege Emerico aedificata est ecclesia ista a venerabili preposito Dobroslavo, filio Prodancii, comitis Tiniensis, nepotis Prodaslavi comitis, ad honorem Domini et S(ancti) Barth(olomei) et Sanctissimae M(ariae) et S(ancti) P(etri) pro redemptione animae suae et suorum.*

5. Natpis iz XIII. stoljeća nađen u Barama kod Knina:⁴⁰⁾

- LE -

..... DNICIS . M. DUCET
..... T . Q . CRESCAT . EGO
..... OLAUS . HAC . Q . DOT
..... I . TUM . SCI . BARTHO

1. Krnji natpis iz Bara (po crtežu u djelu: Bulić, Hrvatski spomenici, precrtao I. Petricioli)

6. „..... 1428, 12. kal. Junii providit Ecclesiae Tinnien. provinciae Spalati vacanti per ob. de persona D. Joannis praepositi Ecclesiae

⁴⁰⁾ Bulić o. c. str. 14. n. 2. „Ovaj s lijeve strane okrnjen natpis, bi našast dne 23. rujna 1871. u mjestu zvan Bara izpod nove kuće Tomića u Kninu, u zemlji pk. Tode Sinobada, u dubini od tri noge. Bi nabavljen od gosp. savjetnika J. Alačevića, koji je tuda u Kninu službovao, te od njega darovan spljetskom muzeju, u kom se sada nalazi. Rekbi da je ovo bio gornji dio oltara, pošto ploča i straga nosi lijepo izraden nakit u obliku vienaca, urezanih u plohorezbi. Slova su gotička i veoma krasna“. (God 1886. Bulić još nije stao proučavati pleternu ornamentiku. Ona se nalazi na poledini ovoga natpisa. Kako pleter kod nas cvate u periodu samostalne hrvatske države, to je ovaj bio dio crkvenog namještaja prije Dobroslavove restauracije ili izgradnje g. 1203., a možda je tom prigodom i uklonjen i kasnije mu leđa upotrebljena za natpisno polje, što odaju godine i pozniji, gotički stil pismena.)

Casmen(sis) diocesis Zagradiensis; et concessum fuit sibi quod possit dictam praeposituram tenere ad ipsius Domini nostri beneplacitum propter destructionem Ecclesiae Tinniensis praefatae. (Ex tabulis consistorialibus)⁴¹⁾.

7. Kronika Ivana Tomašića iz XVI. vijeka, vjerojatno na temelju starijeg predloška, govoreći o Zvonimirovoj pogibiji spominje sv. Bartula u vezi sa kaptolom:

„... subit ex hac vita et sepultus est in capitulo thininigeni in ecclesia sancti bartholomei ante altare magnum⁴²⁾.”

8. G. 1632. Oznaka „Capitulo“ na Mercatorovu atlasu⁴³⁾.

9. Mrtvački upisnici kninske župe:

„... sepultus est in coemiterio villae Capitulo, ... in ecclesia Capitulari de Knin, ... in ecclesia episcopali extra urbem, ... intra muros antique ecclesiae iam destructae rure Capitulo ...⁴⁴⁾.”

10. G. 1746, 1760, pisma Vinjalićeva, zatim njegov Compendio, sve već navedeno.

11. Farlati: „... Initia Episcopatus Tinniniensis non altius quam ab undecimo saeculo repetenda censeo ejusque instituendi auctorem fuisse arbitror Cresimirum hoc nomine IV.

Cresimirus ... rem ecclesiasticam dignitate numeroque Episcoporum auxit. Ad Nonensem Chrobatiae Episcopum duos adjunxit Belgradensem de quo jam dictum est et Tinniniensem; hunc vero perhonorificis muneribus ac titulis decoravit, et tum magnitudine diocesis, tum auctoritate, et honoris locique primatu, aliis duobus Chrobatiae Episcopis antecedere voluit. Ejus sedem apud Tinninum quidem in aede S. Mariae constituit; huic tamen loco non eum affixum, sed aulae et curiae regali sic addictum esse decrevit, ut ubicumque haec esset, ibidem manere, et quocumque se

Bulić ovaj fragmentarni natpis nadopunja ovako: „(Annis) dominicis mille ducent(is) ... t q(ue) crescat ego (Nic)olaus hanc q(ue) dot(avi?) ... i tum sancti Bartho(lomei). Vidi se da je ovo četverolinearni natpis i da mu manjka po više riječi s lijeve i desne strane preostalog, rekbi središnjeg teksta.

⁴¹⁾ Farlati: O. c. str. 295. — Isto Vinjalić kod Boman: O. c. II. str. 337—8.

⁴²⁾ Joannis Tomasich minoritae: Chronicon breve Regni Croatiae, ed. Kukuljević; Arhiv za povjestnicu jugoslavensku IX. Zagreb 1868. str. 14.

⁴³⁾ Po Buliću: Hrv. spomenici str. 5. nota 3.

⁴⁴⁾ Bulić je radio po podlistku u zadarskom Nar. Listu br. 2-6-1888. pod naslovom „Nešto o kninskim iskopinama“. — Inače su god. 1890. objelodanjena sva mjesta ukopišta Knina i najuže okolice u Viestniku h. a. d. XII. 1890. str. 66—68.

transferret eam sequi deberet, neque umquam a regis latere et comitatu discedere; nisi si quando dioceseos sibi commissae, quae amplissima fuit, necessitas utilitas postularet...⁴⁵⁾

Citiravši Tomin tekst⁴⁶⁾ Farlati nastavlja: „*Idem Cresimirus collegium Canoniorum instituit, ac domicilium illis et Episcopo satis amplum et commodum paravit iuxta aedem cathedralem S. Mariae... idemque collegium idoneis ad Canonicos et clericos alendos vectigalibus instruxit. Extra urbem tum aedes Mariana, tum domicilia Canoniorum sita erant in Campo, ut docet Archidiaconus; idest in quadam planitie, quae haud longe ab colle, cui Tinninium inaedificatum est, longe lateque ad meridiem explicatur, et Campus vulgo appellari solet. Prope ripam Titii fluminis adhuc visuntur ingentes tectorum ruinae, e quibus templi catedralis, itemque aedificiorum eidem annexorum descriptio et magnitudo argui potest; hunc locum indigenae, veteri vocabulo retento Capitulum vocant.*

Canonici Tinninienses patronum sibi adoptarunt S. Bartholomeum Apostolum, cujus opulentum Sacerdotium, in terris Chrobaticis situm, Cresimirus mensae capitulari attribuerat. Ejus Apostoli efigiem, quod insigne erat capituli, signo capitulari impresserant; idque signum uni de Canonicis custodiendum tradebatur, qui ex eo nominatus fuit Custos sigilli. Magno in honore apud omnes erat sigillum Capituli Tinniniensis, summamque obtinebat auctoritatem; eoque non solum acta capitularia, sed interdum etiam regalia diplomata obsignari solebant, ac praeterea cujusque generis tabulae publicae ac privatae, quarum aliquae adhuc extant in archivo Traguriensi ac Spalatensi; quo scilicet fidei plus haberent ac perpetuitatis.⁴⁷⁾

12. Isti: „...*Sed cum civitas illa (=Knin) Turcarum illuvie ac sordibus, cladibusque bellicis deformata esset, aedes pontificiae disjectae, templum cathedrale subversum, redditus episcopalis alio distracti; nemo fuit, qui aut peteret, aut juberet suum Tinniniensibus Episcopum restitui⁴⁸⁾.*

U vezi s Bulićevom tvrdnjom, da se je sv. Marija kao stolna crkva nalazila na Kapitolu, osvrnut ću se na podatke kojima se je poslužio

⁴⁵⁾ Farlati: *Illiricum sacrum* IV. Venetiis 1769. str. 280.

⁴⁶⁾ Tekst naveden pod našim brojem 1.

⁴⁷⁾ Farlati: O. c. str. 281.

⁴⁸⁾ Farlati: O. c. str. 301.

kao uporištima za svoje izvode. Došli bi u obzir podaci pod brojevima: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10 i 11.

Br. 1. Bulić po njemu prvom doznaje da se je katedrala zvala sv. Marija i da biskupska stolica nije bila u samoj tvrđi Knina. To je točno, kao i ono što kaže da je bila van nje, u polju⁴⁹⁾. Ali u ovom dokumentu nema ničega po čemu bi mogli naslućivati da je ona bila na Kapitolu, i to se s Bulićevim „blizu“ (t. j. Knina) ne može dokazati, jer on nije blizu u smislu iuxta⁵⁰⁾.

Br. 2. U ovim dokumentima spominju se opati, prepošt i samostan sv. Bartula. Bulić tvrdi da se ne vidi iz isprava XI. XII. vijeka, da je crkva i samostan sv. Bartula u kninskoj okolici⁵¹⁾. Iz dokumenata izdanih iz doba hrvatskih kraljeva zaista ne, ali zato mi imamo dokumenat iz 1158. g., dakle iz sredine XII. vijeka, koji potvrđuje da se i ranije spominjana, a mjestom поближе neoznačena crkva sv. Bartula odnosi na Knin. To je isprava Gejze II., kojom daje i potvrđuje posjede splitskoj nadbiskupiji, među ostalim i „*ecclesiam sancti Bartholomei de Tnin cum (omnibus pertinentiis) suis*“⁵²⁾. Položaj ove crkve „de Tnin“ označit će dokumenti 4 i 5.

Br. 4. Pisani kameni spomenik izvor je prvoga reda, a kad je zatečen još i „*supra portam ecclesiae*“ na Kapitolu, zaista nema dvojbe da tamo i spada. Prvi u seriji svetaca stoji Bartul i zato crkva pripada njemu⁵³⁾. Iako Dobroslovov natpis spominje četiri sveca, ipak je samo jedan glavni, on

⁴⁹⁾ Bulić: Hrvatski spomenici str. 4.

⁵⁰⁾ „Uz put red je zabilježiti, što naddakon Toma, pisac XIII. vijeka, kada je jošter crkva sv. Marije s biskupskim i kanoničkim dvorovim kraljem Petrom Kresimirom sagrađenim, u svom sjaju bivala ni ciglim slovom ne prigovara riečima sabora, iz kojih se jasno razabire da su rečene sgrade blizu grada Knina stajale, premda je bio u stanju da zna je li to baš tako i da ne potvrdi sveosve saborskog izraza obzirce na blizinu rečenih sgrada gradu Kninu. S toga vida njegovo je svjedočje mnogo zamašitije od Farlatova, koji je pisao drugom polovicom XVIII vijeka, kada su rečene sgrade već ležale porušene i ne bio u stanju, kao Toma, da se podrobnije obavijesti o njihovom položaju, obzirom na udaljenost od grada; premda odriješito tvrdi, da su rečene sgrade o kojim spljetski sabor i naddakon kažu, da leže „in Campo“, bile na Kapitolu i da je tomu mjestu ime Kapitul se nadjelo i još živjelo kod suvremenika mu kninskih žitelja, s toga taman jer na njem bio nješko kanonički sbor, C a p i t u l u m. . . A baš današnji Kapitul jedino je mjesto u okolici Knina, koje se u pravom smislu smije reći da mu je blizu, te indi najpriličnije za položaj rečenih Petrom Kresimirom podignutih sgrada.“ Str. 4-5.

⁵¹⁾ Kninski spomenici, Str. 9.

⁵²⁾ Smičiklas: O. c. I. str. 87.

⁵³⁾ Bulić: O. c. str. 9, 10.

uvijek u većem skupu prevladava, a u našem slučaju to je Bartul. O tomu govori njihov raspored u natpisu, koji se strogo drži hijerarhičnog reda. Sv. Bartul, koji je u tom rangu morao biti posljednji, dolazi na prvo mjesto, dapače ispred sveca najvišeg hijerarhičnog stupnja, sv. Marije, još i superlativno označene svetosti, pa se po tome vidi, da je sv. Bartula na prvo mjesto doveo samo fakat, da je ova crkva njemu bila posvećena. Konačno mi za crkvu sv. Bartula imamo kontinuitet spominjanja od XI. do XVI. stoljeća, ali uvijek kao posebne crkve, različite od crkve sv. Marije, i zato je crkva sv. Marije jedan a sv. Bartula drugi lokalitet.

Br. 5. Također je pisani kameni spomenik koji nosi ime sv. Bartula, a potječe bez sumnje sa Kapitula, jer je nađen u Bari pod Kninom na pravcu Knin—Kapitul. Izgradnja Knina poslije oslobođenja od Turaka god. 1688. nosi biljeg preuzimanja materijala sa starih, srušenih građevina, o čemu svjedoče razna spolija u franjevačkom samostanu⁵⁴⁾ i u zgradi kotarskog suda⁵⁵⁾. U jagmi za gotovim materijalom stradao je Kapitul, a proces raznašanja gotovog kamenja zbijao se za Vidovića (1690.) ili bolje, nastavljao se u razdoblju između njega i Vinjalića (1746.). Pritom je stradao i pomenuti natpis kad ga Vinjalić nije zatekao. Sam Vinjalić bilježi kako su fratri prvi stali razvlačiti materijal sa Kapitula, a za njihovim primjerom povelili su se i drugi⁵⁶⁾. Bit će da je oko tih vremena i ovaj natpis prispio u Bare.

Br. 7. Kad je Tomašić pisao, ili kad je pisan predložak po kojemu je on radio, crkva sv. Bartolomeja bila je na Kaptolu, dakle položaj sv. Bartula i kaptola je istovetan, sigurno na današnjem Kapitolu od kojeg je očuvano samo ime, a do nekidan i ruševine. Sa sv. Bartulom u XII. stoljeću raspolagala je splitska nadbiskupija, kao svojim pomoćnim kaptolom. Očito vidimo, da je onaj Alberto Pisano (u dokumentu 2 f.) prepozit sv. Bartula, a ujedno i kancelar splitskog kaptola (nadbiskupov), pa je sigurno i Dobroslav mogao biti prepošt splitskog, a ne kninskog kaptola, jer se i u XIV. vijeku sv. Bartul živo drži kao vlasništvo splitske nadbiskupije. Kako i kad se je tamo uselio kninski kaptol, nije poznato, niti je zadatak ove rasprave, da to pitanje riješi. Svakako je sv. Bartul uvijek na Kapitolu, tim stolna crkva sv. Marije nije tu nego negdje drugdje.

⁵⁴⁾ Marun je pronašao nekoliko spolija sa pleternom ornamentikom koji su bili uzidani u zidove samostanskih zgrada; sada su u kninskom muzeju.

⁵⁵⁾ God. 1936. pronašao sam dva ulomka pletera. Sada su u kninskom muzeju. Vjerojatno mogu biti i sa kojega drugog bližnjeg položaja, jer nema podataka da je ovaj materijal sa Kapitula.

⁵⁶⁾ Vinjalić: naprijed navedeni i prevedeni tekst pisma.

Br. 8. Mercatorov atlas označuje Kapitul kao lokalitet i nema drugog značaja do li toga, što nam potvrđuje kontinuitet spominjanja i što položaj Kapitula bilježi vjerno⁵⁷).

Br. 9. Mrtvački upisnici spominju kao ukopišta ruševine Kapitula i Biskupije, ali ne označuju ni sv. Bartula ni sv. Mariju imenom, jedino sv. Luku, a to je bila kasnija crkva sazidana na ruševinama stare, koju je pri radovima uklonio Marun⁵⁸).

Br. 10. O Vĳnjalićevim vijestima rečeno je već naprijed.

Br. 11. Navod Farlatijev najjači je Bulićev oslonac⁵⁹), ali ga on ne podvrgava kritičnoj analizi⁶⁰). Zna se da Farlati piše na osnovu dokumentarne građe ili mišljenja raznih historika, ali pri tomu navodi tekst, odnosno spominje auctore direktno ili indirektno. Što Bulić veže Krešimira za početke hrvatske, odnosno kninske biskupije, nije osnovano na izvorima, nego na Farlatijevim domišljavanjima. Farlati zna da se hrvatski biskup spominje za splitskog sinoda, koji po Arcidakonu stavlja u vrijeme nadbiskupovanja Dabralja⁶¹) (1030.—50.), i zato su mu „*initia ab undecimo saeculo*“. Njemu Petar Krešimir počinje vladati od 1050. i zna da Krešimir „*imperii fines, terra marique amplificavit*“ i „*rem ecclesiasticam dignitate numeroque episcoporum auxit*“, pa komu će nego ovom vladaru pripisati početke kninske biskupije. Farlati nije osjetio da je i sam zapao u kronološku nemogućnost kad nastup Krešimirov na

⁵⁷) Bulić tvrdi, da je mjesto znamenito jer se nalazi navedeno uz važnije gradove i utvrde, da je Kapitul već početkom XVII. vijeka dobio taj naziv i ističe da ne može drukčije rastumačiti znamenitost nego po tome što je bio baš biskupovim gradom. Uzgred ga stavlja u opreku s Biskupijom tvrdeći da njena odsutnost u ovom atlasu govori za to, da u njoj nije biskupski grad nego na Kapitolu. Bulić: O. c. str. 5. — U atlasu su unesene utvrde, a kako je Kapitul bio utvrđen kasnijom zidnom ogradom (postojala je sve do 1942.), zato je i on unesen, dok Biskupija nije bila utvrđena i stoga je, kao ni ostalih otvorenih sela, u atlasu nema.

⁵⁸) Bilješke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici. Viestnik h. a. d. XII. 141, XIII. 64.

⁵⁹) Bulić: O. c. 4-9.

⁶⁰) Samo je spomenuo da Farlati opširnije i detaljnije pripovijeda što i Tema (str. 4.), ali je isto to „*opširnije i detaljnije*“ uzeo kao izvor. Za Farlatijevu vijest, kojom utemeljenje hrvatskog biskupa pripisuje Petru Krešimiru, kaže da se ne zna „*iz kojih je izvora crpljena*“, a o Farlatijevoj vijesti o stradanju katedrale za turskog doba Bulić obazrivo primjećuje: „*Nu rekbi da ova Farlatova vijest nije točna u potankostima*“. To je sav kritički stav što ga je Bulić očitovao prema Farlatijevim vijestima kao svome izvoru.

⁶¹) Farlati: O. c. III. str. 123.

prijesto, osnutak biskupije⁶²⁾) i svrgnuće Dabralja sa nadbiskupske stolice, stavlja oko 1050., a sinodu po kojemu doznaje za hrv. biskupa daje mjesto ispred Dabralova procesa i svrgnuća, a osim toga nije opazio, da je hrvatski biskup bio postavljen prije Krešimira, možda i prije Dabralja, a prije sinoda svakako, što se očituje iz izraza: „*voluerunt*“, „*fecerunt*“, „*appellabantur*“, „*posueruntque*“. Ovo je zatečeno stanje sinoda. Da Farlati konstruira, to i sam jasno kaže izrazima „*censeo*“ i „*arbitror*“.

Sve što govori o častima, titulama, položaju, dužnostima, migriranju i čitavoj radnji hrvatskog biskupa, sve je i opet samo konstrukcija. Nju na pr. odaje izraz palatinus, koji on zbog velike biskupove uloge na kraljevju dvoru istovetuje sa Episcopus Regius. Palatinus je čast, poznata na franačkom dvoru, pa se vidi da ga nije mogao dobiti iz izvora bliza vremenu kojemu on pripisuje sve ove vijesti, nego je sam stvorio analogiju Tominom regalis episcopusu. Za konstruiranje nije imao drugih oslonaca osim Tomina sinoda, a da ih je imao, oni bi se prema Tominu tekstu sigurno ispoljili u kakvom suprotnom momentu ili u bilo kojoj inačici. Sam otkriva da se je služio Tomom⁶³⁾, a naročito se njega striktnije drži u ranijem svesku svoga djela⁶⁴⁾, kojim se Bulić nije služio, i u kojem iza pasusa o kninskom biskupu umeće izvod iz splitskog sinoda, a pred tim kaže: „*nunc ne pigeat lectores ex ipso Archidiacono hanc novam descriptionem*“⁶⁵⁾ zato što je Arcidakona prethodno crpao. Ako analiziramo Farlatijeve bujne konstrukcije, ostat će od njih samo jezgro Tomina pričanja i ništa više, a to je očit dokaz slijepog pridržavanja izvoru koji je Farlatiju bio jedini.

Značajno je da Farlati u III. svesku dva puta spominje sijelo biskupa⁶⁶⁾ označujući ga u crkvi sv. Marije⁶⁷⁾ „*apud castrum Tinnini*“ i ne dotičući drukčije pitanje položaja, a da ga je poblizje znao ne bi mu to izmaklo spomenu. U IV. svesku, gdje obrađuje kninsku biskupiju posebno, trudi se da o njoj iznese što više može, pa tretira i pitanje njenog sijela. Sad govori kako je, opet Krešimir, ustanovio kanonički kolegij, pa kanonicima i biskupu priuštilo udobno i prostrano obitavalište uz katedralu sv. Marije, a sve je to bilo u Polju, kako kaže Arcidakon⁶⁸⁾, tj. na nekoj ravnici

⁶²⁾ Oko te godine počinje on i popis kninskih biskupa. O. c. IV. str. 281. „*J. Marcus an. circ. 1050*“.

⁶³⁾ „*ut docet Archidiaconus*“.

⁶⁴⁾ Farlati: O. c. III. str. 123. — Slično ali kraće na str. 11.

⁶⁵⁾ Farlati: O. c. str. 123.

⁶⁶⁾ Farlati: O. c. str. 11.

⁶⁷⁾ Farlati: O. c. str. 123.

⁶⁸⁾ Arcidakon kaže samo za katedralu sv. Marije, da je bila „*in campo*“.

nedaleko od brda na kojemu je sagrađen Knin i koju da narod zove Poljem. Dalje govori, kako se uz obalu Krke još vide ogromne ruševine zgrada, iz kojih se može razaznati veličina i oris katedrale i drugih zgrada koje uz nju leže, a ovaj položaj da stanovnici zovu starim očuvanim imenom Kapitul.

Farlati je pribirajući građu dobio podatke od nekog očevica, jer se on u topografskim pitanjima služi direktnim izvještajima⁶⁹⁾. Po Tomi je znao da katedrala nije in castro nego in campo. Prve vidljive ruševine blizu Knina jesu zaista velike i u polju. Tu su ostaci crkve i zgrada do nje, i još se sve to zove Kapitul. Što mu je bilo prirodnije nego da tu smjesti kaptol, biskupa i katedralu sv. Marije, što je sve, dakako, dao načiniti Krešimir. Opet i samo Farlatijeva kombinacija, a upoređivanje s Ladislavljevom zagrebačkom biskupijom nije nego spontano traženje analogije s nedostatka direktnih dokaza, da bi je time potkrijepio.

Pričanje o kanonicima zasnovao je bez dvojbe na temelju vanjske t. j. juridičke opreme isprava koje je, kako kaže, vidio u arhivima Trogira i Splita. Tako po podatku „*Vitus Subicius custos sigilli*“ govori o posebnoj časti kanonika „custos sigilli“ i o velikom značaju pečata kninskog kaptola.

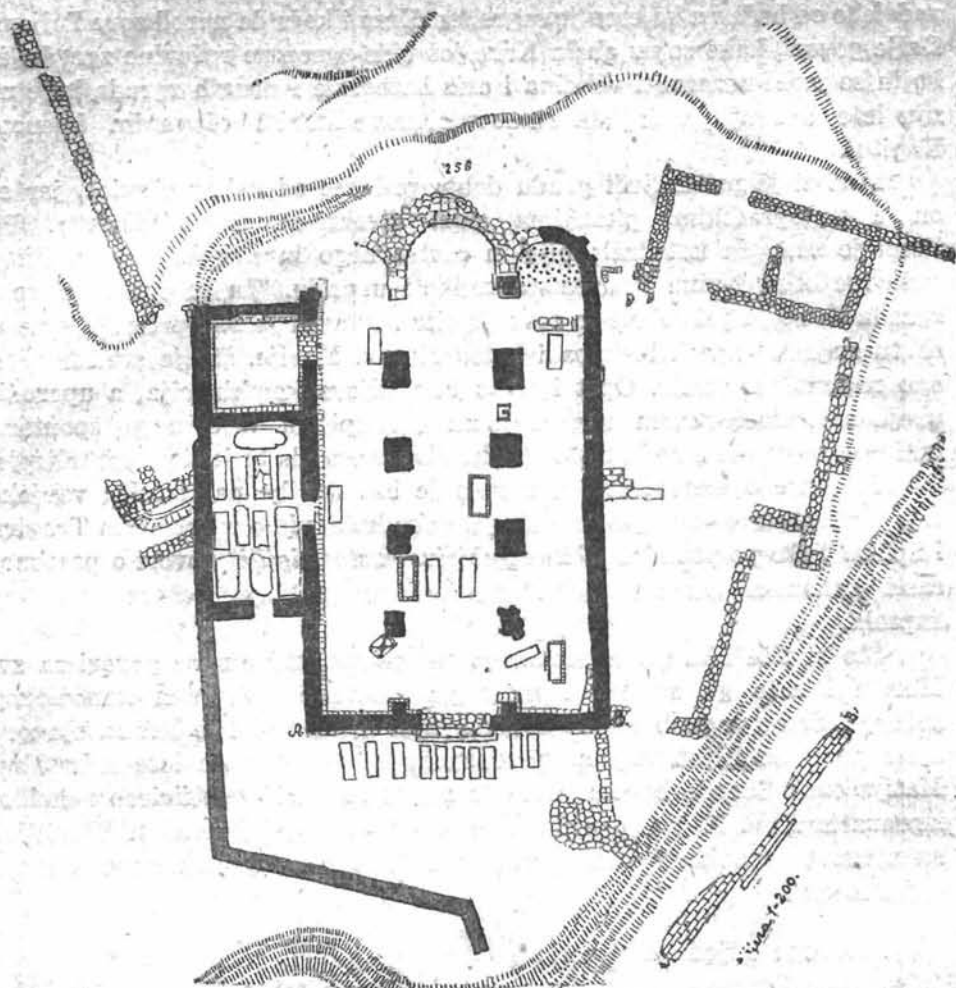
Što se tiče lika sv. Bartolomeja na pečatu, taj mu ne govori za sv. Mariju i zato ga smatra i može ga smatrati patronom kanoničkog kolegija. Samo je problem što se oslanja na Mrnavića, i to baš na njegovo djelo puno izmišljotina, da bi dokazao srodstvo svoje loze s kraljem Matijašem i Skenderbegom. U tu je svrhu Mrnavić falsificirao nekoliko isprava iz XIV. XV. vijeka, koje je ovjerio splitski kaptol⁷⁰⁾. Upadljive su njegove potankosti opisa pečata učinjene zacijelo da uklone sumnju o falsifikatu.

Iz ovoga slijede zaključci:

- A) Da je osnov Farlatijeva navoda Tomin tekst.
- B) Da su ga na ubikaciju sv. Marije na Kapitul privukle ruševine, a ne kakav drugi historijski dokument.
- C) Da je na to djelovalo ime Kapitul, pa je analogno zagrebačkom kaptolu nategao zajedničko mjesto biskupu, kanonicima i katedrali.
- D) Da je u potvrdu toga iznio zajednički život kanonika s biskupom, a notarijalne funkcije kanonika raščinio na osnovu vanjske

⁶⁹⁾ N. pr. Busing za Cetinu. Vidi Zlatović: O Cetinu. Viestnik h. a. d. VI. str. 73.

⁷⁰⁾ Šišić: Priručnik izvora iz hrvatske historije. Zagreb 1914. str. 41.

2. Temelji Dobroslavove bazilike na Kapitulu (po Ivekoviću)

forme isprava koje su oni sastavljali i ovjerovljivali, dok se je za lik na pečatu oslonio na Mrnavića. Sve je to učinio zato da utvrdi svoju kombinaciju o katedrali sv. Marije na Kapitulu, koja nije inače ničim pouzdanim zajamčena.

Stoga Bulićevo upiranje u Farlatija za položaj sv. Marije na Kapitulu otpada, jer Farlatijev tekst nije dokumentaran izvor, nego njegova lična kombinacija, na kojoj je Bulić doista usiljeno razradio još i svoju.

Ni arheološki rezultati nisu Buliću došli u prilog. Pronađeni su temelji Dobroslavove trobrodne bazilike sa mnogo dekorativnog arhitektonskog materijala iz ranije dobi, naime X.—XII. stoljeća. Tu je nađen čuveni natpis:CLAV DUX HROATOR(um) IN TE(m)PUS DIRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m), pa još tri sa hrvatskim imenima, među kojima je za ovo pitanje važan natpis (Ste?)PCVS ABBAS FIERI ... ORATE PR... Iz svega izlazi, a to i Bulić tvrdi, da je ovdje i prije Dobroslava postojala crkva, ali ne, kako on hoće, crkva sv. Marije. Ovdje je nađen jedan ABBAS, a gdje je abbas, tu je i cenobium, pa baš po ovom nalazu možemo tvrditi da je ovo jedini u dokumentima poznati samostan sv. Bartula. Stepucus(?) je jedan od onih iz dokumenata nepoznatih predšasnika ili nasljednika Adama i Johannesasa koji su bili abbates cenobii s. Bartholomei.

Da zaključimo: Ni jedan od iznesenih dokumenata ne govori za lokalitet sv. Marije na Kapitolu, dok naprotiv sve činjenice govore za to, da je tu neprekidno bio samostan i crkva sv. Bartula.

Ostavivši ovako po strani brojna dosadašnja uporišta, položaj katedrale ostaje još uvijek neizvjestan, onako kako je stajao pred Vinjalicem 1746. g. Od sviju dokumenata za poblize ubiciranje preostalo nam je sada očišćeno jezgro, a to je Tomin spomenuti tekst o hrvatskom biskupu.

III.

Bulićeve tvrdnje, da bi katedrala bila na Kapitolu, nisu utjecale na aktiv Kninskog starinarskog društva, da bi izmijenio zadatak istraživanja. F. Radić, kasniji znanstveni izvjestitelj ovog društva, dao je odmah 1889. kritiku⁷¹⁾ na Bulićevu raspravu, te je osvrnuv se na neke detalje poljuljao stabilnost tvrdnja o sv. Bartulu. Istraživač Marun, zadojen Zlatovićevom pretpostavkom o položaju katedrale na Biskupiji, odmah tu nastavlja rad i do smrti se ne odriče ovog lokaliteta, polazući zadnju nadu u samozvanu Zlatovićevu „*sv. Mariju Oblu*“. Tokom radova iskrsla je trobrodna bazilika na Crkvini u groblju sv. Luke, s golemim arhitektonskim materijalom i grobnim priložima. Sada se ovaj položaj sve ozbiljnije uzimlje za katedralu, pa se Radić hvata pera da to dokaže⁷²⁾. Kroz čitavu radnju provlači se njegovo nastojanje da dokaže, da crkva

⁷¹⁾ Viestnik h. a. d. XI. 50-55, — XII. 14-22, 124.

⁷²⁾ Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitolu kod Knina. Starohrvatska prosvjeta I. Knin 1895. str. 35-39, 90-96, 150-156.

sv. Marije nije bila smještena na Kapitolu. Radić ovdje, kao i ranije u kritici ne radi naučnim metodom, on ne uklanja neosnovane tvrdnje sistematski, već istrgnuto obara pojedinosti ne lučeći one, koje zbog nedosljednosti same po sebi padaju. Ali je ipak temeljito uzdrmao hipotezu o sv. Mariji na Kapitolu, gdje je smjestio, no bez dovoljne argumentacije, crkvu sv. Bartola. Zadatak je ove radnje da tvrdnju bolje argumentira⁷³⁾.

Radić ubicira katedralu sv. Marije u Biskupiji na ovim temeljima:

1. Gore navedeni br. 1. t. j. u njemu izraz „... *in campo in ecclesia sanctae Mariae virginis iuxta castrum Tiniense*“.
2. Zvonimirova isprava oko god. 1086⁷⁴⁾. „*Inter quos quedam sanctimonialium mater, Maria videlicet, cenobii sancti Benedicti, in sollempnitate consecracionis ecclesiae nostri episcopatus, sancte Marie vocabulo auxilium immo subsidium memorati cenobii a nobis perquirens et regali throno cum suis quibusdam sororibus coram nobis astitit... Actum set hoc in uilla regali, quo in loco iam dicta ecclesia sancte Marie (sita uidetur his)*“⁷⁵⁾.
3. Tekst splitskog sinoda naveden pod ranijim brojem 3.
4. Mrtvački upisnici kninske župe gdje po Radiću stoji: „*Inter mura antiquae ecclesiae Episcopalis jam destructae rure Biscupia*“⁷⁶⁾.
5. Pronađeni arheološki materijal na „Crkvini“ među kojim basreljef sa likom sv. Marije bizantinskog ikonografskog tipa pa fragmenti natpisa MARIAE NEC NON ET SCTI STEPHANI i... PIA PARCE REATIS...⁷⁷⁾.

Radić znajući da je katedrala „*in campo*“ pada odmah u grijehu kad tvrdi da se onaj Tom in „*in campo*“ i „*campum*“ iz 1185. god. odnose na Kosovo, a ne na Kninsko polje⁷⁸⁾. Kapitul, koji je u Kninskom polju, nije mu u „*polju*“ zato što se nalazi na glavici Gajnjači visokoj 30 m, pa mu se onaj „*in campo*“ odnosi na ravnicu u smislu razine, na Košovo polje, na selo Biskupiju. Ako ćemo i s ovoga gledišta

⁷³⁾ Na slično je bio prisiljen i Karaman glede lika hrvatskog vladara: Basrelief u splitskoj katedrali. Prilog I Vjesniku za arh. i hist. dalmatinsku g. 1924-5., Split 1925. str. 1-27.

⁷⁴⁾ Barada: l. c.

⁷⁵⁾ U zagradama je dopuna Račkoga po Farlatiju. Rački: Doc. 113. Tekst isprave na str. 112—113.

⁷⁶⁾ Radić: o. c. str. 154.

⁷⁷⁾ Radić: o. c. 153.

⁷⁸⁾ Radić: o. c. str. 35-36.

promatrati ove arheološke položaje, vidjet ćemo da stvar stoji drukčije. Položaj Kapitula nije na Gajnjači, a da i jest, nije na njenom vrhu koji je visok 30 m. Sa Kunčevića pohumlja račvaju se dvije zaravanaste uzvisine, prema sjeverozapadu Gajnjača, a prema jugozapadu Kapitul. Ruševine su kako rekosmo na platou do 7 m visokom od Krke. Mi imamo istu nivelacionu točku za Biskupiju, to je pritoka Kosovčica, a biskupijske ruševine su podalje od nje, na blagoj uzvisini, ali svakako na višoj točki od Kapitula, i zato nema razloga ni s visinskoga gledišta praviti razliku, pa se za oba položaja može reći da su „*in campo*“.

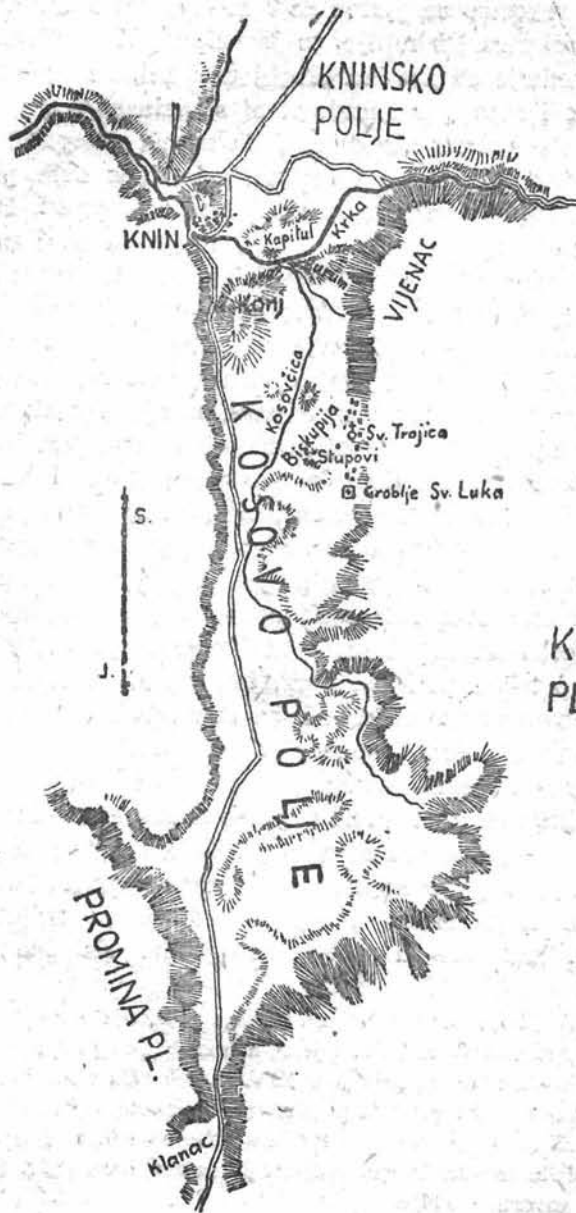
Nego mora se u glavnim crtama ocrtati odnos ovih polja, jer se inače ne može pristupiti rješavanju lokaliteta „*in campo*“. Pogledamo li geomorfološki reljef šire kninske okolice, odmah će nam udariti u oči duga tektonska ulegnina omeđena Dinarsko - Kozjačko - Svilajskim podinskim prigorjem sa istoka, a Orlovačko - Prominskim sa zapada, dok je s juga zatvara Moseć. Ulegnina se pruža u pravcu sjever-jug do Drniša, a onda se savija prema istoku. Kontinuitet ravnice presječen je na dva mjesta, upravo gdje se tranzversalno na nju približuju: 1) podinski pristranci Promine preko ogrančica Konja s razasutim izdankom pristranka podske površi podno Kozjaka nazvanog Burum. Konj i Burum toliko su zblíženi da ih samó Kosovčica razdvaja. 2) Dvanaest km zračne linije južno od ove prečke izdiže se druga, gdje se pristranci Promine spajaju s pristrancima Svilaje, a ta se prečka zbog toga i zove Klanac.

Prvoj prečki na sjever ostaje Kninsko, a južno od nje je Kosovo polje. Druga prečka dijeli Kosovo od Petrova polja. Vidimo dakle da se ovdje radi o trima poljima, kojih je skupna os duga do 40 km. Oni su jasno geomorfološki odijeljeni, pa se stoga i u historiji javljaju odjelito⁷⁹⁾. Zato nije svejedno, kad se traži mali prostor koliko ga zaprema katedrala, da li je ona bila na jednom ili na drugom polju. Kako se ovdje radi o kninskoj katedrali u polju, ne može se olako mimoći Kninsko polje kad ono već postoji, i govoriti o njenom položaju na drugom polju. Kninsko, kao svako drugo polje koje se po mjestu naziva, nema pobliže pridjevne oznake nego samo „polje“ kad se iz mjesta nazivlje. Splićanin n. pr. kad ide u polje ne govori da ide u Splitsko

⁷⁹⁾ Kosovo polje javlja se u dodatku hrvatske redakcije Kronike Popa Dukljana, koja je nastala najkasnije u XIV. vijeku, a ime se i od ranije povlači u vezi sa viješću o smrti kralja Zvonimira, koja je u XIV. st. tek ušla u Kroniku. — Katić ga nalazi u dokumentu iz 1369. g.: „Ban Emerik Lacković otimlje dobra kninske biskupije“, Croatia sacra 3, str. 6-12. — Petrovo polje spominje se prvi put g. 1342. v. Atti e memorie della societa Dalmata di storia patria Zara 1927. II. str. 140. — O Kninskom polju govorimo ovdje.

ORLOVAČA
PL.

DINARA PL.

KNIN

KNINSKO
POLJE

VIJENAC

K
O
P
A
O
N
I
K
P
O
L
J
E

S.
J.

KOZJAK
PL.

PROMINA PL.

SVILAJA PL.

Klanac

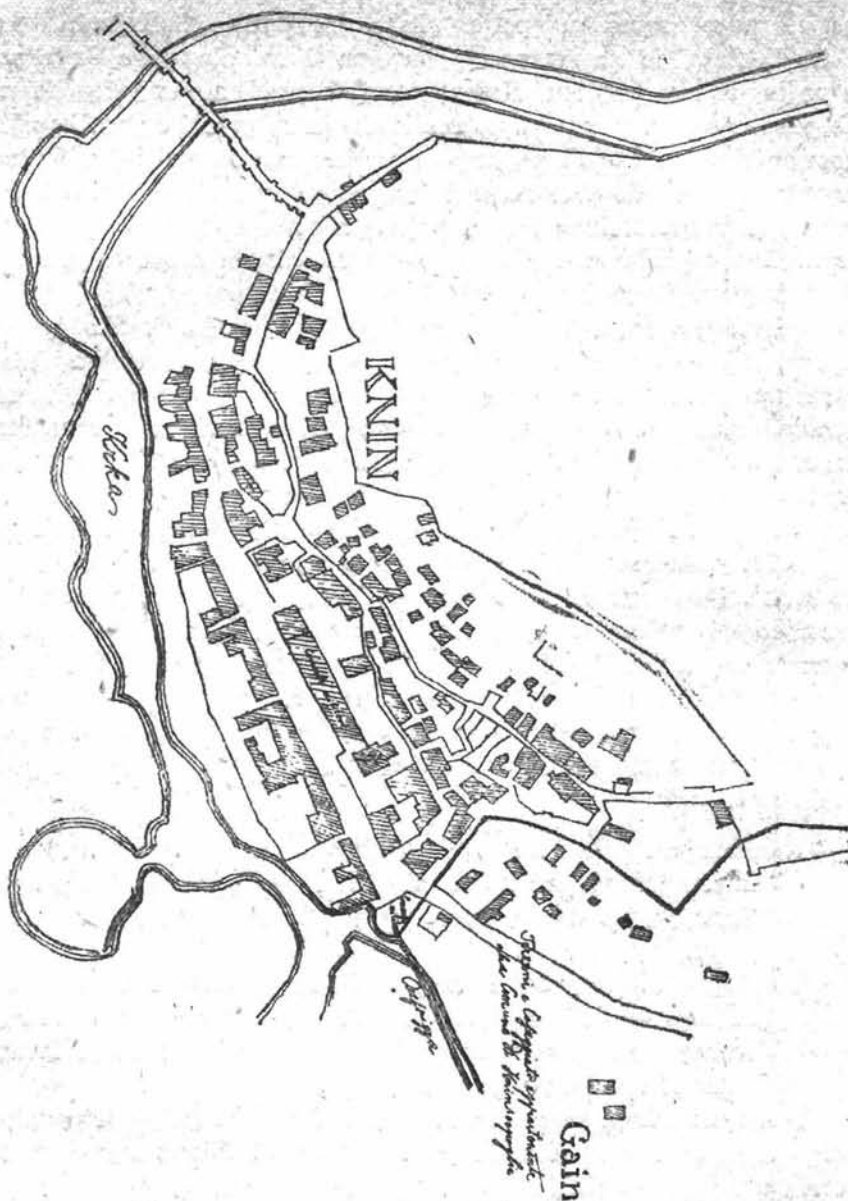
polje, nego samo u polje. Tako Sinjanin, Solinjanin, Imoćanin i t. d. Zato je za kninskog biskupa i za Kninjane katedrala bila u polju, zna se kojemu, Kninskom. Tek pred mogućnošću da se polja ne pobrkaju i ne zamjenjuju, specificiraju se po obližnjem karakterističnom objektu, u našem slučaju po najvećem mjestu nad njim, Kninu. Kako katedrala nije bilo više nego jedna, nije trebalo specificirati polje kad se zna da je ona kninska, pa se polje, na kojemu je, po tome i podrazumijeva. Ovo naglašavanje „*in campo*“ nema druge svrhe nego da se kaže da nije in „*castro*“. Naš slučaj možemo i jače potkrijepiti. Zato ćemo pogledati odnos Knina i polja. Knin je, koliko se do sada zna⁸⁰⁾, očuvao ostatke jednog od najstarijih hrvatskih utvrđenja. Strši na južnoj polovici zaravanastog brda zvanog Spas koje sa sviju strana, izuzev sjeveroistočne, optaču rijeke. Nalazi se na krajnjem jugozapadnom rubu Kninskog polja, koje i zatvara. Građevna tehnika tvrđave pokazuje više perioda izgradnje, i to sukcesivne od sjevera prema jugu, a ta gradnja se je zaustavila na posljednjim bastionima podignutim 1711. g. Jezgro je bilo maleno i služilo je samo za obrambene i upravne svrhe. Do njega se je, zaštite radi, kao i kod većine tadanjih utvrda, razvijao suburbium; to je zapravo nastanjeni Knin. Kako se je tvrđava izgradnjom širila, potiskivala je suburbium, koji se je spuštao niz obronke brda, u polje. Tu ga je zaustavila Krka i njeno inundaciono područje, te mu odredila pravac razvoja prema sjeveru. Tako je nastao današnji Knin. Da se je proces doista tako odvijao, iznosim podatke iz kojih se to vidi.

- a) Podanak brda ispod sjeveroistočne strane same kninske tvrđave, izvan donjeg perimetralnog zida, kao i susjedni mu skup kuća Sunajko još do danas ne pripadaju Kninu, nego selu Kninskom polju.
- b) Kopije katastarskih mapa Knina iz 1828. i 1889. godine, po kojima se vidi da je još tih vremena Knin ležao unutar perimetralnog zida (= *in basso recinto*), a sve što se je izvan njega nalazilo zvalo se je Kninsko polje.

Nastambe, koje su se dizale na užem polju koje je pripadalo gradu, nanizale su se u sve većem broju, te je nastalo čitavo selo, koje se je po položaju nazvalo Kninsko Polje. U tome eto treba gledati, ostatak nekađšnjeg Campus-a. Danas položaj izvan spomenutog perimetralnog zida sačinjava srce Knina i malo tko od građana zna, da je to nedavno

⁸⁰⁾ Gunjača: Prinos istraživanju kninske tvrđave. Napretkov kalendar za 1937. Sarajevo 1936. str. 137-141.

4. Mapa Knina iz god. 1828. Original u zadarском др. архиву
 (precrtao I. Petricoli). Zadebljana orta označuju perimetralni zid. Iza njega se čita:
 Torrens e casegate appartenente alla Comune di Kninocoppio

bilo Kninsko polje. Knin se dakle širi na račun polja, istiskuje ga, mi ga s podacima zatičemo u tom procesu, i po svemu zaključujem, da se je položaj čitavog današnjeg Knina kao naselja, nekoć, u vrijeme sinoda svakako, zvao Polje-Campus. Zato kninsku katedralu in campo ne treba

tražiti u drugom polju, Kosovu, na položaju 7 km udaljenu od Knina. Konačno, da se ne podrazumijeva Kninsko, Kosovo bi se bilo označilo za razliku od Petrova i Kninskog.

Kad smo već na pitanju „polja“, obradit ćemo i Radićev argumenat pod brojem 3. Ovdje „campum“ ima drugu varijantu značenja. Treba ispitati kako se ono u dokumentu javlja. Na splitskom sinodu g. 1185. teritorijalno se je uredila jurisdikcija splitske nadbiskupije i njenih područnih biskupija, pa se kaže: „... *Archiepiscopus Spalatensis has habeat parochias: Clissam, Scale, Zminam, Zetinam, totam Cleunam, totum Massarum et totum Dol usque ad Vrulam. Tiniensis episcopus habeat sedem suam in Tenin et habeat has parochias: Tenin campum, Verchreca, Pset*⁸¹⁾. Ovdje i u daljem tekstu svaka se teritorijalna jedinica spominje kao parochia, a ako im imena bolje pogledamo, prepoznat ćemo u njima stare političko-teritorijalne jedinice, naime županije⁸²⁾. Analogno tomu mora se i onaj *Tenin campum* uzeti kao kninska županija. Campum se ovdje javlja kao županija u opreci s golim gradom Tenin (castrum). U ovomu „Campus“ nemamo dakle za naše pitanje upravo ništa tražiti. Samo je ono „*habeat sedem suam in Tenin*“ za nas i te kako važno.

Dokumenat br. 2 najjače je Radićevo uporište. To je isprava kralja Zvonimira, o koje autentičnosti mnogo se je raspravljalo posljednjih dvadeset godina⁸³⁾. Sve da je i falsifikat, relativno malen vremenski razmak od događaja koji je u njemu prikazan pa do falsificiranja(?) akta, čini historijske momente iscrpljivima, tim više što svaki falsifikat ima tendenciju, da se što bolje uskladi sa postojećim okolnostima na koje se sadržaj odnosi, baš zato da pravni momenat, zbog kojeg se isprava falsificira, bude sa što vjerodostojnijom historijskom slikom kamufliiran. Naročito na topografsku eksploataciju falsifikati ne utječu, a to je za naše pitanje bitno.

Radiću je dobrim dijelom dokazom, da je sv. Marija u Biskupiji to što ju je likvidirao sa Kapitula. Da je učvrsti u Biskupiji, uvelike se naslonio na pomenutu ispravu⁸⁴⁾.

⁸¹⁾ Smičiklas: Codex diplomaticus II. str. 193.

⁸²⁾ Uz poznate stare županije, u posljednje vrijeme dokazane su još ove: Dol (Barada; Topografija Porfirogenitove Paganije. Starohrvatska prosvjeta, nova serija II. Zagreb-Knin 1928. str. 42-52). — Smina (Katić; Starohrvatska župa Smina. Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku L. Split 1932. str. 74-84). — Vrlika (Gunjača; Topografska pitanja... Split 1937. str. 11-16).

⁸³⁾ Gl. o tomu Barada: Episcopus Chroatensis, str. 206. nota 194.

⁸⁴⁾ Radić: O. c. str. 94—96, 150—151.

U toj argumentaciji ima svašta, i pravo je čudo, što se je do danas održala na snazi. Najprije, iz teksta isprave nipošto ne izlazi, da se radi o katedralnoj crkvi. Iz riječi „*in solempnitate consecrationis ecclesie nostri episcopatus sanctae Mariae vocabulo*“ nikako ne slijedi, da je to katedrala. Drugo je, kad bi stajalo: *ecclesiae nostrae episcopalis* ili *cathedralis*, ali ni onda se po tekstu ne bi moglo znati da je baš u Biskupiji. Slučaj je da se je kninska katedrala zvala sv. Marijom i da ova isprava govori o posveti jedne crkve istoga imena na jurisdikcionom području hrvatskog biskupa, ali se iz toga ne smije zaključiti da je potonja crkva kninska katedrala. Tim manje, što se izričito zna, da je ona ležala u jednom kraljevskom selu⁸⁵), a sela nisu bila nikada i nikakvi crkveni centri.

Radić, da ubicira katedralu u Biskupiji, uz sam tekst isprave mnogo se oslanja na mjesto njenog izdanja, navodno Knin. On to pitanje nije podvrgao kritičnom ispitivanju, nego se jednostavno oslonio na naučni auktoritet Račkoga, doista najkritičnijeg izdavača ove isprave. Pred ispravom stoji „*A. 1076.—78. Tinnini in villa regali*“, ali to iz isprave ne izlazi, nego tako Rački po svom nahođenju označuje datum i mjesto izdanja, što Radić ne uočuje. Pismo Račkoga, na koje se poziva Radić, začudo, ničim ne potkrepljuje ni Račkoga ni Radića. Rački ne piše da se na ispravi nalazi izričito Knin, nego da ona „*po sadržaju spada zbilja u Knin*“, a najveći je dokaz tomu sadržaju „*jer se u njoj kaže da je izdana . . . in loco in quo . . . ecclesia s. Mariae sita uidetur, a da je crkva kako se malo više čita*“ „*ecclesia nostri episcopatus*“ „*t. j. chroatensis, koje biskup Petar bijaše prisutan kano što i župan kninski Jurina*“. Rački time nije unio ništa nova. Pod istim dojmom je ranije u Documenta nad spomenutom ispravom stavio navedeno datiranje. Tomu ništa ne prinosi navođenje prisutnosti hrvatskog biskupa Petra, kojeg je prisustvo kao člana kraljevske pratnje logično, a kao hrvatskog biskupa nužno, jer on i mora posvetiti crkvu svoje jurisdikcije, ma gdje i koja ona bila. Sve bi ostalo na slučaju što je naveden kninski župan Jurina, ali se župani raznih

⁸⁵) Villa regalis pogrešno je smatrati kraljevim dvorcem. Villa ne znači dvorac, zaselak, nego selo. Pod villa se na pr. g. 1070. na Pagu spominju: Pecani, Murowlani i Wlasici. (Rački: Documenta 88.). U našem slučaju znači kraljevsko selo. Skok istovetuje *curtis* sa *villa* u značenju naselja s kmetovima: „*Curtis*“, Starohrv. prosvjeta. n. s. II. str. 107. samo njegov tekst je drukčiji od originala na koji se pozivlje (Smičklas C. D. II. str. 184.). Po Skoku je: „*... (super quandam) villam (ad Berdam in loco qui dicitur Sliunicus manentem)*“, a na citiranom mjestu u ispravi „*super quandam curtem in Berdam manentem ad locum qui dicitur Sliunicus*...“ Riječi „*villa*“ u tekstu isprave uopće nema.

županija često u ispravama susreću u drugim udaljenim županijama, pa zato nije opravdano po prisustvu Jurine kninskog, nepoznato mjesto izdanja obilježiti Kninom. Uz Jurinu kninskog nalazi se i „*Uiseno polstico*“, a u jednoj drugoj ispravi⁸⁶⁾ među županima raznih županija nalazi se i „*Dalizo polistico*“, pa bi se onaj Višen imao smatrati županom iste županije, valjda poljičke. Zato bismo s istim pravom, ako bi se mjesto izdanja isprave trebalo tražiti po županima, mogli po prisustvu Višena reći da je izdana u Poljicima. Konačno, da je isprava izdana u Kninu, zar bi Knin kao važno mjesto bilo teško u ispravi spomenuti umjesto očitog dvokratnog navraćanja na kraljevsko selo neistaknutog imena, koje je oba puta izmaklo spomenu. Ne znam kako je Šišić pročitavši ovo pismo mogao ustvrditi: „*Samo jedno je sigurno, da je izdana u Kninu (up. Račkoga priv. pismo Franu Radiću od 1. nov. 1893. publikovano u Starohrv. Prosvjeti vol. I. 1895. 150.—151.⁸⁷⁾*“. Među tim ovu ispravu prvi donosi Farlati⁸⁸⁾, a original se čuva u zagrebačkom arhivu, odakle su je publicirali Kukuljević i Rački. I Bulić⁸⁹⁾ i Radić krivo pripisuju Farlatiju da on navodi Knin za mjesto izdanja. Farlati, kad ovu ispravu spominje, apsolutno se ne dotiče Knina⁹⁰⁾, a u III. svesku, gdje donosi ispravu, dapače kaže: *Extat Diploma donationis in Archivio cenobii Spalatensis S. Benedicti sed multis locis vitiatum et nulla chronologica nota insignitum*⁹¹⁾. Među ova „*nulla chronologica nota*“ moglo bi se možda ubrojiti i njemu nejasno t. j. neimenovano mjesto izdanja. Bulić, a za njim Radić, ni po čemu drugome nisu Farlatiju mogli pripisati Knin, osim po tome što on ispravu veže s hrvatskim biskupima kad o njima priča, a oni hrvatskoga biskupa potpuno izjednačuju s kninskim, u Kninu. Čudno je uopće i nije logično forsiranje izdanja u Kninu, jer

⁸⁶⁾ „*Cerminico breberscico teste, Uilcina zatinscico teste, Dalizo poliscico teste, Cosma lucisco teste, Mutimir sidrascico teste, Desina nonensis iupano teste...*“ Isprava iz 1070. g. Rački: Documenta, str. 82.

⁸⁷⁾ Šišić: Pov. Hrvata, str. 574. n. 47.

⁸⁸⁾ Farlati: O. c. III. str. 155.

⁸⁹⁾ Hrv. spom. str. 11. n. 1. — Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene. Vjesnik h. a. d. nova serija V. Zagreb 1901. Separatni otisak str. 19. nota 5.

⁹⁰⁾ „...*hanc donationem firmari voluit testimonio et chirographo Laurentii Archiepiscopi, itemque Petri Croatensis episcopi et aliorum eo ipso die, quo Laurentius cum Petro et duobus aliis Episcopis Stephano Jadrensi et Joanne Traguriensi, aedem S. Mariae in villa regali positam rogatu Suinimiri ritu solemniter consecravit*“. Farlati: O. c. IV. str. 284.

⁹¹⁾ Farlati: O. c. III. str. 155.

se time ne postiže ono što se traži, nego obratno; ako je isprava izdana u Kninu, onda ona ne govori za Biskupiju, nego za Knin.

Kukuljević i Rački, videći da u tekstu nije jasno imenovano mjesto izdanja i da tekst govori o posveti crkve sv. Marije, a kako su znali da drugi izvori bilježe crkve sv. Marije u Solinu i u Kninu, to su sami postavili mjesto izdanja, već prema tome koju su od ovih crkava našli zgodnijom za primjenu teksta. Tako se samo može protumačiti ono kolebanje Račkoga, koje je vidljivo iz toga, što je vrh teksta oprečan sa „kronologičnim“ kazalom u „Documentima“ i navod u „Nutarnjem stanju...“ sa pismom F. Radiću.

Najmjerodavnija je svakako oznaka mjesta izdanja u samoj ispravi: „Actum est hoc in villa regali quo in loco iam dicta ecclesia sanctae Mariae (sita videtur)“. Čisto i bistro je, da nije mjesto izdanja Knin, nego neko kraljevsko selo, nažalost nepoznata imena, a to je selo svakako ležalo na području jurisdikcije hrvatskog biskupa, koja je sezala do Drave, ali ne u prostoru daljem od današnje središnje i sjeverne Dalmacije, jer su učesnici na posveti bili iz ovih krajeva. Koje je to kraljevsko selo sa crkvom sv. Marije, ostat će i dalje problemom, tim više što crkva takvog imena nije bila samo jedna. Prema tome crkva u Biskupiji, sve kad bi bilo dokazano da je sv. Marije, ima s obzirom na tako oskudnu pobliznju oznaku, isto toliko prava na mjesto izdanja isprave koliko ma koja još nepoznata stara seoska crkva sv. Marije. Na koncu, sve kad bi ona i bila crkva sv. Marije, opet, kako vidjesmo, ne bi bila katedralna.

„Kraljevski dvorac“ na Bulatovoj oranici, koji bi trebao biti najjači dokaz za Biskupiju, pripada mašti s obzirom na shvaćanje riječi „villa“. s obzirom na rimski *opus vermiculatum* i s obzirom na nedostatak arheoloških rezultata.

Dokumenat br. 4. problematičan je zato, što je to mrtvački upisnik, koji ispunjaju povremeni župnici, i to u vrijeme kad je tradicija već obamrla. Kninski mrtvački upisnik ne počinje godinom 1679., kako Radić na drugom mjestu tvrdi⁹²⁾, niti se njegov citat, kao ni Bulićev, od kojeg je preuzeo godinu 1688., odnosi na tu godinu. To je upisnik rođenih, ženjenih i mrtvih, što ga je sastavio fratar Bonaventura Biloglav⁹³⁾, a obuhvata razdoblje od g. 1679.—1710. Biloglav u stvari obređuje krštenja,

⁹²⁾ Radić: Izvješće o radu Hrvatskog starinarskoga društva u Kninu. Zagreb 1899. str. 38.

⁹³⁾ Pod naslovom: Liber Baptizatorum, Cognugatorum et Defunctorum patris Bonaventurae Caput Album id est Biloglav Sicensis, Ordinis Minorum S. Patris Francisci De Observantia Provinciae Bosnae Argentinae, Parochi Multarum Diaecesarum. Nalazi se u kninskom župnom uredu.

ženidbe i sahrane po oslobođenim krajevima sjeverne Dalmacije (Skradina, Benkovca...), knjigu u koju to upisuje nosi sobom, pa mu je tako ostala u Kninu, kao posljednjem mjestu upisivanja. Od 1679. do 1686. u bilježba se odnosi na mjesta srednje i sjeverne Dalmacije izuzev Knin, koji je bio pod Turcima, a od g. 1686. do g. 1691. Biloglav ništa ne upisuje, nego od 1691. počinje s Perušićem (kod Benkovca), a s Kninom tek od 23. III. 1704. Nezavisno od ovog Biloglavova upisnika kninski upisnici teku od g. 1689., dakle poslije oslobođenja od Turaka pa dalje, i tu nema mjesta navedenoj 1688. godini. Marun je iz kninskih mrtvačkih upisnika izvadio sva ona mjesta ukapanja koja bi mogla doprinijeti rekognosciranju arheoloških točaka⁹⁴). Radić se je u oba svoja rada služio ovim ekscerptom, ali njegov navod „... (*sepultus est*) *inter mura antiquae ecclesiae Episcopalis jam destructae rure Biscopua*“ ne samo da nigdje ne stoji u razmaku od 1679.—1710., nego ga nema uopće ni u svim ostalim kasnijim upisnicima. *Ecclesia episcopalis* navedena je samo jednom u upisniku mrtvih od g. 1712.—1721.: „*Magdalena Rudelich sepulta est in ecclesia episcopali extra urbem*“⁹⁵), bez ikakve pobliže oznake imena i lokaliteta. Ništa drugo nisam našao u originalnim upisnicima, koje sam pregledao, pa se čini da je Radićev citat jednostavno izmišljen⁹⁶).

U dokumentu br. 6. navedeni natpisi i bareljef odnose se na sv. Mariju, ali to su česti crkvenog namještaja, oltarske pregrade, pa nam do sada govore samo o oltaru koji je njoj posvećen. Istina, lik se nalazi na teguriju i to bi išlo u prilog zaključku da je glavni titular, kađ bi tegurij bio jedan, ali je nađeno nekoliko tegurija, pa je pitanje, koji je kojem oltaru pripadao. Više ne možemo zaključivati zato, što se je na istim ruševinama našlo spomena: trima evanđelistima, Mihovilu i Gabrijelu. Ako dopustimo nagađanje da je to sv. Marija, opet slijedi da nije katedralna, jer je crkava sv. Marije moglo u okolici biti više⁹⁷), a samo jedna je katedralna.

⁹⁴) Objelodanjeno u radnji „Bilješke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici“, *Viestnik h. a. d. XII. 1890. str. 60.-68.*

⁹⁵) Isto, str. 67.

⁹⁶) Taj citat je naprosto iskombiniran od nekog M. Ž., koji ga je objelodanio u *zadarskom Narodnom Listu br. 2—6. 1888. u podlisku „Nešto o Kninskim izkopinama“*. Odatle ga je preuzeo Bulić (o. c. str. 12. n. 2.), a od njega Radić. Ovaj M. Ž. mogao je lako biti Marko Žeravica, činovnik (općinski?) u Kninu. Iza njega se zna krći Marun.

⁹⁷) U kninskoj dijecezi bila je na pr. i crkva „*B. Mariae Virginis de Sparax*“ (do danas nepoznat lokalitet). Spominje se g. 1397. *Farlati: O. c. III. str. 354. — IV. str. 294.*

Uokolo ove prostrane crkve našlo se je veliko groblje, a brojni prilozci, nađeni u grobovima, po svom vremenskom kontinuitetu od poganskog doba, govore za to da je crkva postala na ranijem starohrvatskom groblju. Iako se oko katedrala zna naći manji broj grobova, koji su obično pripadali „odličnicima“, ovo je groblje jako prostrano, a pronađeni brojni prilozci u grobovima govore zato, da je groblje služilo upotrebi širokih narodnih masa, pa se ovdje radi o prostranoj seoskoj župnoj crkvi, kako je to prosudio i Vinjalić.

Iz svega dakle izlazi, da je Radićeva katedrala na Crkvini u Biskupiji lišena svakoga dokumentarnog oslonca.

IV.

Jedini Bulić nije se u početku pomirio s Radićevom ubikacijom kninske katedrale u Biskupiji⁹⁸⁾. Šišić se za katedralu u Crkvini ne izjašnjuje izričito, ali Biskupiju smatra i dalje prvotnim rezidencijalnim mjestom kninskog biskupa. Tako je taj lokalitet pod okriljem njegova naučnog auktoriteta prihvaćen u djelima mlađih auktora koja se dotiču kninskog biskupa i katedrale. Striktno držanje ranijih argumentacija odaje nam Šišić pasusom: *...Oko toga vremena (sredinom 1078.) bijaše dovršena gradnja nove stolne crkve hrvatske biskupije u Kninu. Crkva, posvećena Bl. Dj. Mariji dizala se zar u okrugljastoj formi na jednoj uzvisini kninskoga polja kojega položaj i danas označuje mjesto Biskupija, ali je ondje u blizini kralj imao svoj dvorac (villa regalis). Na posvećenje nove katedrale došli su u Knin splitski nadbiskup Lovro...⁹⁹⁾*. Ovdje se nemamo na što nova osvrnuti nego samo na spominjanje Biskupije kao izraza koji je očuvao uspomenu na negdašnje biskupovo sjelo. To pitanje je već naćeo Bulić¹⁰⁰⁾. Imao bih nadodati, da se posjed splitske nadbisku-

⁹⁸⁾ Može se to zaključiti po tomu, što i dalje Radićev glavni oslon, Zvonimirovu ispravu, primijenjuje na Solin. Bulić: Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka... str. 19.

⁹⁹⁾ Šišić: Pov. Hrv. str. 572-3. i slično str. 661.

¹⁰⁰⁾ Bulić: Kninski spomenici str. 12... „Pri posvemašnjoj nestašici podataka usudujemo se to nagovieštati po smislu izraza „Biskupija“ da je na Biskupiji morala biti ne biskupska stolica ili crkva nego naprosto „mensa episcopalis“ s dotičnim sgradama i crkvama. Sličan primjer nahodimo i u spljetskoj biskupiji s crkvama s. Jurja, s. Anastazija, s. Kuzme i Damjana (Cod. dipl. 4, 5, 106, 114.) a pozniји vladari potvrđiše i obogatiše s drugim darovštinama bio je i danas jest „mensa episcopalis“ a narod ga zvao i zove „biskupija“ biva, biskupovim posjedom, premda u njem nije bilo, niti je sada biskupske crkve, nego naprosto dvor upravitelja biskupskih dobara. Mi nagovieštamo, da kninska „Biskupija“ s ovoga gledišta, jeste jedna te ista stvar kao i

je danas „Kapitul“ s posve jasnim temeljima bivše stolne crkve. Taj važan rezultat dobijamo iz splitske isprave od 8. januara 1315. g. koja sadrži optužbu i obranu splitskog nadbiskupa Petra, u njoj se kaže:

„Item dicitur quod dominus archiepiscopus alienasset quamdam possessionem sancti Bartholomei in Tininio, quod falsum est, quia non alienavit sed alienatam per negligentiam vel incuriam a tempore pene quinque archiepiscoporum vel praedecessorum dicti domini archiepiscopi, laborando diligentius reinvenit. Et quia in ipsa terra iam per dominum Tiniensem episcopum Nicolaum bonae memoriae solemniter ecclesia episcopalis fuerat effecta ut patet nunc non contradicente praedecessore dicti domini archiepiscopi, nec capitulo, dominus archiepiscopus aliud facere non potuit, quin ex consensu et voluntate sui capituli pro tempore possessionis, quaelicet modica sit, cum grandi labore extorsit potius, quam accepit quadrigentas libras parvorum denariorum venetorum. Et maxima quia tam dominus banus, quam successores eiusdem prohibebant praefatum episcopum dare pecuniam, asserentes, quod nunquam auditum fuerat a temporibus patris ipsorum, quod praedicta possessio fuerit ecclesiae sancti Domnii, de quibus dictus dominus archiepiscopus obligavit se per litteram empturum ecclesiae suae aliquam tranquillam possessionem. Et quia tam possessiones quam ipsi denarii sunt ad usum ipsius domini archiepiscopi et non ad restorationem ecclesiae (Sc. Spalatensis). . .“

Iz ove isprave Šišić izvodi zaključke:

1. Da je crkva sv. Bartola a prije toga još i samostan istoga imena, zaista bio kod Knina i da je identičan s onim s. Bartolom, koji se nalazio na Kapitolu, a koji je 1203 pregradio ili čak iznova sagradio prepošt Dobroslav. Dalje:
2. da je zemljišni posjed, gdje se nalazila crkva sv. Bartola, bio još od starine (t. j. od 1158.) vlasništvo splitske nadbiskupije, odnosno njegova nadbiskupa, ali ovi da su i crkvu i posjed zanemarili. U ispravi se izrijeком kaže, da su ovo zanemarenje skrivili predhodnici nadbiskupa Petra IX (1297.—1324.) i to njih pet, a to nas svodi natrag sve do vremena nadbiskupa Bernarda (1192.—1217.), dakle baš u vrijeme kad je prepošt Dobroslav obnovio crkvu sv. Bartola;
3. da je nadbiskup Petar IX. tragao za svojim pravom i pronašao, da ono zemljište, na kojem se već onda dizala kninska stolna

crkva, odista pripada njemu. Zato je u sporazumu sa svojim kaptolom zatražio od kninskog biskupa odštetu u „čednom iznosu“ od 400 mletačkih denara, koju je svotu najzad teškom mukom dobio, jer su hrvatski ban (jamačno Pavao Bribirski †1313) i njegov nasljednik (Mladen II) sprečavali pomenutoga (kninskoga) biskupa, da plati tvrdeći, da se nikad nije čulo, pa ni od vremena njihovih otaca, da je onaj zemljišni posjed bio vlasništvo crkve sv. Dujma.

4. da je kninski biskup Nikola (posvećen 25. dec. 1272, živio još 1274. vrijeme smrti nepoznato) prenio biskupsko sjedište i stolnu crkvu na Kapitul.

S rješenjem pitanja, gdje je bio samostan i crkva sv. Bartola ujedno je riješeno i pitanje, gdje je stajala starija katedrala kninske biskupije sv. Marije naime na kninskom polju, ondje gdje je danas mjesto Biskupija. Drugo je pitanje lokaliteta ove crkve. Frano Radić traži je ondje gdje je danas katoličko groblje i gdje su iskopani ostaci velike bazilike s veoma bogatim grobovima dok fra Luigi Marun misli, da je ona bila ondje, gdje je danas pravoslavno groblje. Kod toga on se upire na opis ruševina fra Gaspara Vinjalića od 17. dec. 1746 (slijedi Vinjalićevo pismo) . . . Tko ima pravo, da li Frano Radić ili fra Luigi Marun, pokazat će iskapanja. Zasada može nas zadovoljiti postignuti pouzdani rezultat, da je prva (starija) katedrala kninske biskupije sv. Marije bila na Kninskom polju u Biskupiji¹⁰³).

Što se tiče Kapitula i sv. Bartula na njemu, već je ustanovljeno da on u ovo doba još uvijek pripada splitskoj nadbiskupiji i zato Šišićevo smještanje katedrale kninske na nj ne samo da nije ničim pomaklo pitanje položaja kninske katedrale, nego ga je još više kompliciralo. Šišić iz sadržaja isprave 8. I. 1315. izvodi zaključak, da je crkva i posjed sv. Bartula bio zanemaren od predšasnika nadbiskupa Petra, a to kninski biskup iskorišćuje i prenaša biskupsko sjedište i stolnu crkvu (iz Biskupije!) na Kapitul. Iz dokumenata se, međutim, mora čitati nešto sasvim drugo:

Najprije, nigdje u njemu ne stoji da je bila zanemarena crkva sv. Bartola. Zatim, ne radi se o crkvi (samostanu) i posjedu sv. Bartola kao cjelini. Dokument čisto kaže „alienasset quamdam possessionem sancti Bartholomei in Tininio“. Nadarbina sv. Bartola kao i svih sredovječnih

¹⁰³) Šišić: O. c. str. 692-695.

samostana nije se sastojala u malom terenu oko crkve, nego samostani i udaraju svoje životne temelje na prostranim beneficijama i bave se pretežito njihovim eksploatiranjem. Beneficije kao uvećanja kasnijim legatima ne smijemo smatrati komasiranom cjelinom. Donator, a njih je bilo više, ima raštrkane zemlje i kao takve ih samostan prima u legat¹⁰⁴) pa zato one nisu komasirane sa samostanskim zemljišnim jezgrom. Ovdje je „*quandam possessionem*“ neki posjed a ne cjelokupno imanje sv. Bartola još i sa crkvom, koja bi inače kao jezgro posjeda morala biti spomenuta, a nije. To potvrđuje i odštetna i otkupna svota u iznosu od 400 malih mletačkih denara za toliki broj godina, koja je „*modica*“, a kad bi se odnosila na čitav posjed sa crkvom, bila bi neusporedivo veća. Konačno, da se radi samo o jednoj zemljišnoj česti, svjedoči nam i onaj dalji „*quia in ipsa terra*“. Na ovoj česti dovršio je biskup Nikola izgradnju biskupske crkve = katedrale, koja je „*sollemnis*“. Odavle se ne može, baš nikako, zaključiti, da se ovo odnosi na pregradnju crkve sv. Bartola na Kapitolu, a pogotovo nema ni traga pomisli da je biskup Nikola izvršio prijenos biskupskog sjedišta i stolne crkve na Kapitul. U ispravi se samo jednom spominje sv. Bartol, ali ne kao crkva-građevina ili lokalitet Kapitul, nego samo kao vlasnik jedne zemljišne česti u Kninu, koju mu je uzurpirao kninski biskup i na njoj sagradio novu katedralu. Stoga je spominjanje sv. Bartola u ovakvoj oznaci ne samo preslab nego uopće nezgodan, neosnovan i usiljeno izabran temelj, koji nikako ne može primiti čitav teret Šišićeve historijsko-arheološko-topografske konstrukcije.

Obnovu crkve sv. Bartola na Kapitolu, kako vidjesmo, obavio je g. 1203. Dobroslav. Nju nije „*preudesio*“ biskup Nikola sedamdeset godina kasnije, jer se o preudešavanju i ne govori, nego o podizanju, o novogradnji, na uzurpiranom zemljištu. Crkva sv. Bartola postojala je po strani, bez ikakve veze sa Nikolinom izgradnjom. Podignuta je nova crkva, kako nam svjedoči još 1690. postojeći Dodroslovov natpis nad njenim vratima, postavljen sedamdeset godina prije Nikoline izgradnje nove katedrale. Konačno, iz teksta se doznaje, da je rečeni posjed t. j. zemljišna čest bila in Tininio, u Kninu, i zato se iz ove isprave nema šta tražiti na Kapitolu. Stoga ovakvim Šišićevim rješavanjem nije dokazano da je starija kninska katedrala bila u Biskupiji, pa se stavlja van kombinacije navodni ovako pomlađeni Radićev i Marunov lokalitet u tom selu.

Navedena isprava pruža sasama druge podatke. Iz nje doznajemo, da

¹⁰⁴) Nije potrebno detaljnije argumentirati kad se to vidi iz svakog nadarbenog dokumenta: „*item terrenum N, item possessionem N, item terram vocitata N...*“

je u Kninu na uzurpiranoj zemljišnoj česti sv. Bartolomeja, za biskupa Nikole I. (1272-74.), bila sagrađena nova biskupska crkva. To znači, da je Arcidakonova sv. Marija dotrajala ili, sva je prilika, nije više odgovarala proširenim potrebama, a sigurno od svoga početka ni kanoničkim propisima, jer nije bila građena ad hoc za katedralu, nego je bila adaptirana, kako se bar iz teksta čita „*posueruntque sedem eius in campo in ecclesia sancte Marie*“. Po ovom posuerunt izgledalo bi da je smještena u već gotovu, stariju crkvu, a to bi odgovaralo selidbenom karakteru hrvatskog biskupa. Nova katedrala nije građena na temeljima stare, jer se onda ne bi govorilo o njenoj gradnji na terenskoj česti sv. Bartula, niti bi sv. Bartulu trebalo otimati teren za gradnju, kad je ova postojala na davnom svom zemljištu, dva stoljeća prije vremena na koje se spomenuta uzurpacija odnosi. Titular nove katedrale ne spominje se, i zato nema razloga sumnji, da je stari zadržan.

Svakako ova isprava unosi novi momenat u naše pitanje; ona namće istraživanje položaja dviju kninskih katedralnih zgrada, starije i mlađe, od kojih ni jedna nije bila ni na Kapitolu ni u Biskupiji.

V.

Pitanje kninskog biskupa i njegove biskupije do sada je, bilo s historijsko-arheološko bilo sa crkveno-hijerarhičnog gledišta, uvijek tretirano neodvojivo od pitanja episcopus Chroatensis-a, u apsolutnom uvjerenju da je to jedno te isto. Zato se je pitanje kninske katedrale uvijek vezalo za osnutak hrvatske biskupije. Barada je dokazao nešto drugo: Episcopus Chroatensis plod je Sededove borbe sa splitskom nadbiskupijom, u kojoj je borbi ova morala popustiti i dati Hrvatima posebnog biskupa, negdje između 1024. i 1030. god. Hrvatski biskup nije rezidencijalni biskup, nego biskup posebne vrste i izuzetnoga slučaja u crkvenoj praksi. Kako prati kralja, a kralj nema stalnoga sijela, nema ga ni on. Zato prvi imenom poznati hrvatski biskup Marko (oko 1040.) stanuje u blizini Zadra, a Rajner i Anastazije u Ninu. Zvonimir premješta prijesto u Knin, a s njim seli i biskup, uvijek kao Chroatensis, pa i oni što su kod Knina, Grgur i Petar, nisu kninski nego hrvatski. Promjene izazvane prestankom hrvatske države zatekle su biskupa u Kninu, i on je tu ostao, a kako je gubio svoj posebni značaj, počinje se nazivati sad hrvatski, sad kninski, do g. 1185., kad je na splitskom sinodu ukinuta kanonska institucija hrvatskog biskupa i hrv. biskupije, a osnovana kninska, i od ovoga vremena unaprijed samo se ovako nazivlje.¹⁰⁵⁾

¹⁰⁵⁾ Barada: Episcopus Chroatensis, str. 201-209.

Za nas je važan od Barade konačno utvrđeni migracioni momenat hrvatskog biskupa, koji od početka nije bio kninski, i zato kninskoj katedrali ne treba tražiti vrijeme u prvoj polovici XI. stoljeća. Kao kanonički fiksnoj katedralnoj građevini ne treba možda sve do XIII. stoljeća, jer je gore dokazano, da se posveta crkve sv. Mariji, kojoj je prisustvovao Zvonimir, ne smije pripisivati ni katedrali, ni kninskoj okolici, ni Zvonimirovoj izgradnji katedrale. Kako se je slučajno da je kninski biskup proizašao iz hrvatskog, a ovaj s nestalna boravišta nije mogao graditi stalnu katedralu, to njegovo boravište u Kninu nije nego faza migracije, slučajno posljednja. Ovaj momenat potekao je iz povezanosti sa častima i dužnostima na dvoru, pa zato i kod ranijih biskupa nije uvjetovao, vidimo, takvo staloženje da bi se moglo odrediti biskupsko sjedište i u njemu izgraditi katedrala, po čemu bi bio rezidencijalni biskup, što hrvatski biskup, kako je utvrdio Barada, nije bio. Naprijed je već rečeno, da je hrvatski biskup u Kninu, — a to je sad jasno iz ovoga momenta — uzeo za svoju službu jednu postojeću crkvu, koja se je zvala sv. Marija, pa od njega proizašli kninski biskup nije nego nastavio crkveni život u njoj. Zato kažem, da ova sv. Marija nije kanonički fiksna katedralna građevina.

Pobliži položaj ove sv. Marije mi baš tražimo, i s obzirom na sada uklonjene hipoteze o njenom položaju na Kapitolu i u Biskupiji imamo slobodne ruke da potražimo treći položaj. Već se je tokom ove radnje, naročito kod definiranja pojma i rasprostrane kninskoga „*campum*“, dalo naslutiti, da je položaj sv. Marije baš u samom današnjem Kninu, a za to nam govori:

- A. 1. Ime biskupije kninske nastalo je po mjestu biskupova sijela, a kad se je biskup zvao kninski, nema razloga tražiti mu mjesto nigdje drugdje nego u Kninu.
2. Sva naša mjesta, po kojima se biskupi zovu i u njima sjede, veća su naselja (Split, Zadar, Trogir, Nin, Biograd, Dubrovnik, Kotor i t. d.), i nema razloga da sam Knin čini iznimku.
3. Sva su biskupska sijela u utvrđenim mjestima, a kad je Knin bio utvrđen, biskup zaista nije tražio zaštite na otvorenom Kapitolu i u još otvorenijoj Biskupiji, nego u blizoj kninskoj tvrđavi.
4. Na splitskom crkvenom saboru 925. g. drugim kapitulom koncila osnažena je uredba u kojoj se kaže: „... *Ut in cunctis ecclesiis, in quibus semper recolitur episcopus habitasse, nunc autem cleri ordo et populus, sufficiens adest intra dioceseos limites, episcopus habetur: quia iuxta decreta non licet in modicis*

*ciuitatibus uel uillis episcopos statuere ne nomen episcopi uilescat*¹⁰⁶). Kako je Knin najveće mjesto ovoga kraja još i danas, a sijelo biskupu se udarilo kad su na snazi bili ovi zaključci, šta je prirodnije nego da sijelo kninskog biskupa bude u Kninu.

5. Sinod od g. 1185. to očito potvrđuje riječima: *habeat sedem suam in Tenin.*

- B. Poblize je položaj sv. Marije označen zapravo u jedinom pouzdanom dokumentu za ovo pitanje. Za njega su istraživači znali, samo su ga smetnuli s uma kad su u zanesenosti za novootkrivenim ostacima dviju udaljenih crkava stali njima pripisivati katedralnu sv. Mariju, ne žacajući se čak ni onaj „*in campo*“ toliko udaljiti od kninske tvrđave da su ga primijenili na drugo, izrazito zasebno polje Kosovo. Taj dokument jest od sviju citirani Tomin navod: „*Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi speciale habere pontificem, posueruntque sedem eius in campo in ecclesia sanctae Mariae uirginis iuxta castrum Tiniense*“. Treba li jasnija topografska oznaka nego što je ova? Ključ čitavog pitanja poblize oznake nije bio skriven, dapače je svima ležao na dometu, a to je onaj *iuxta castrum Tiniense*. *Iuxta* znači: kod, uz, do, tik. On samo potencira blizinu jedne građevine drugoj, u našem slučaju crkve sv. Marije kninskoj tvrđavi. Da prijedlog *iuxta* u ovo doba nije imao neko drugo značenje, dokaz je u tomu, što ga susrećemo na pr. god. 1143. kad Gejza II. potvrđuje splitskoj nadbiskupiji crkvu sv. Marije u Solinu, koja se nalazi „*iuxta riuum Salonitane ciuitatis*“¹⁰⁷), a mi dobro znamo da je crkva sv. Marije na malom riječnom otoku Jadra, dakle tako blizu rijeci da ono *iuxta* može stajati s koje god hoćeš točke gledanja. Uostalom, u vezi s onodobnim (prijašnjim i sadanjim nepromjenjivim) značenjem prijedloga *iuxta* donášam ga u poznatom crkvenom poetskom sastavku „*Stabat mater dolorosa iuxta crucem lacrimosa*“. Tu je blizina majke i križa toliko uska i jasna, da nitko ne će zamišljati da je križ na pr. bio *iuxta castrum Tiniense*, a majka na Kapitolu ili u Biskupiji. Crkva kninskog biskupa *in campo iuxta castrum Tiniense* ležala je dakle u Kninskom polju blizu kninske tvrđave, to znači u današnjem Kninu.

O ovoj crkvi nemamo u historijskim dokumentima nikakvih podataka do li jedinog Tomina, koji je spominje kao katedralnu, u smislu

¹⁰⁶) Rački: Documenta, str. 191.

¹⁰⁷) Smičiklas: Codex diplomaticus, II. str. 54.

uporabe za biskupovo služenje. Svako drugo navadanje njenog imena, koliko je do sada poznato, preuzimano je direktno ili indirektno samo od Tome. Možda je Toma za nju znao iz više različitih i raznodobnih dokumenata. On je za njen lokalitet mogao znati i po direktnim informacijama, jer je bio na takvom položaju da je morao znati, t. j. bio je naddakon splitskog, dakle metropolitanskog kaptola, pače i nesuđeni splitski nadbiskup, svakako pri višoj crkvenoj instituciji, kojoj je kninski biskup bio sufragan, a splitska nadbiskupija bila je, logično, dobro informirana o stanju i položaju područnih biskupskih crkava. Konačno g. 1261., kad je izbio spor između Splita i kraljice Marije za njenog boravka u Kninu, te se ona ljutita vraćala u Ugarsku, poslali su Splitsani za njom na ugarski dvor izaslanike, i to baš samog Tomu Arcidakona i Marina Bonajunktu, da izglađe spor¹⁰⁸). Sva je prilika da je Toma putovao za kraljicom preko Knina, kuda je i inače vodio prirodni put preko Bihaća na sjever, i tom se prigodom ili na povratku ili oba puta našao u Kninu, gdje su zbog spora ležali utamničeni zatočenici, pa je tada još i svojim očima mogao vidjeti crkvu sv. Marije na položaju koji navodi.

Kada i zašto je ova građevina prestala da bude katedralnom crkvom kninskog biskupa, to ne znamo; možemo samo nagađati ali nagađanje nije argumentiranje. Svakako je pouzdano, da je za biskupa Nikole bila sagrađena nova „veličanstvena“ biskupska crkva, ali ne na temeljima stare, možda zato što je stara i dalje postojala, ali ne više kao katedralna. Spominje se, ali jednom kasnije, crkva sv. Marije, i to u kninskim mrtvačkim upisnicima, gdje stoji: „*Die 17. Julii 1716 Tomma Provero (?) an-norum 60... obdormivit in Dno. et sep(ultus) fuit in ecclesia Beatae Mariae Virginis*“¹⁰⁹), no kako imamo i novu katedralu, valjda istog imena, ne znamo na koju bismo vijest primijenili, ali ni po tome nemamo oznake za ubikaciju.

Nova katedrala biskupa Nikole bila je također u Kninu, jer nema razloga da se radi gradnje nove crkve mijenja staro, kanonički određeno sjelo, a to nam potvrđuje i činjenica, da je bila građena na zemljištu koje je bilo „*in Tininio*“. Ovu će tvrdnju poduprijeti i dokument iz g. 1369., koji je objelodanio Katić¹¹⁰), a po kojem doznajemo da je neki Ivan, sin kninskog kastelana Nikole, oteo biskupu grede i daske pripravljene za popravak krova katedrale, pa ih prenio u kninsku tvrđavu, da popravi

¹⁰⁸) Toma Arcidakon: Hist. Sal. str. 207-211.

¹⁰⁹) „Bilješke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici, Viestnik h. a. d. XII. str. 67-68.

¹¹⁰) Katić: Ban Emerik Lacković otimlje dobra kninske biskupije. Croatia Sacra 3. Zagreb 1932. str. 4-6.

svoju kuću i napravi staje i kupelji¹¹¹⁾). Dok drugi oduzimlju biskupu plodine sa područja cijele biskupije, ovaj se Ivan navraća samo na kninsku tvrđavu i njeno podgrađe¹¹²⁾, pa je dopušteno tvrditi, da su tu valjda do katedrale ležale daske i grede, za koje se kaže da su „*incisas et ordinatas et congregatas*“¹¹³⁾.

God. 1428. katedrala je bila porušena,¹¹⁴⁾ i tek bi se sada mogla postaviti kombinacija — ali dokaza nikakvih nema — o premještanju biskupovu na Kapitul, t. j. o uzimanju sv. Bartula za stolnu kninsku crkvu. Meni se čini, da se je tom prigodom mogao seliti biskupov kaptol, i da se odatle očuvalo današnje ime kapitul, ukoliko to ime nije došlo po vlasništvu splitskoga kaptola. Za seljenje kninskog kaptola govorila bi vijest malo poznijeg pisca Ivana Tomašića: „*in capitulo thininigensi in ecclesia sancti bartholomei*“. Međutim o biskupovoj trajnoj nastambi ovdje i s tim u vezi o kninskoj katedrali, nema u dokumentima još dosad ne samo dokaza, nego ni indicija. Naprotiv, mora da je došlo do popravka katedrale u Kninu, dočim doznajemo da su je Turci preobrazili u mošeju¹¹⁵⁾. To je dokaz da su je zatekli, dakle popravljenu iza porušenja 1415? Nema dakle govora o upotrebi sv. Bartula za katedralu do konačne stvarne propasti kninske biskupije, t. j. do definitivnog zauzeća Knina od Turaka g. 1522. Vinjalić je zatekao čudesima okićenu tradiciju o pokušaju Turaka da ruše crkvu sv. Bartula. Iz ovoga se pouzdanò može

¹¹¹⁾ „... *Item Johannes filius Nicolay trabes et asses pro tecto et copertura Cathedralis eccl. Tiniensis incisas et ordinatas et congregatas in praedictum castrum Tiniense deduci asportare fecisset ex quibus contraxit et aptavit domos stabula et balneum quae quidem omnia sic oblata ut praemittitur vinum, blada et alia prout scire potuissent de mandato domini Bani fuisset recepta de decimis et aliis (bonis) dicti domini Episcopi eccl. Tiniensis prouenientibus...*“ Katić: O. c. str. 6.

¹¹²⁾ „... *sub dicto castro Tinino hoc est in eius suburbio, recepisset sex Vegetes de bono vino in eodem suburbio Tiniensi...*“ Katić: O. c. str. 5. — „... *In magno castro Tiniensi mille et XIII staria universi bladi in quindena praenominata (= Michaelis Archangeli 1368.) et mille cublos vini...*“ Katić: O. c. str. 6.

¹¹³⁾ Po ovom dokumentu doznajemo, da je sto godina poslije gradnje nove katedrale trebalo popraviti krov i da je krovna konstrukcija bila drvena. Ovo dolazi kao naknadna potvrda konstataciji da katedrala nije bila na Kapitolu, jer je sv. Bartul bio presvođen sedrom koju je zatekao Vinjalić (*la chiesa avea un volto di tuffi*).

¹¹⁴⁾ Vidi navod Farlatijev u naprijed iznesenoj Buličevoj dokumentarnoj građi pod našim brojem 6. — Po Vinjaliću izgleda da je porušena 1415. za jednog naleta Turaka u Kninsku okolicu. Zlatović: Stare narodne zadužbine... str. 53.

¹¹⁵⁾ „... *Il francescano Rochas tosto che fu consecrato per la sedia di Knin tento egli pure di visitare la sua catedrale, gia convertita in moschea*“. Fabianich: Storia dei frati minori. Zara 1876. str. 353.

zaključiti, da je narod znao da tu nije bila mošeja, jer narod ne bi mogao Turcima pripisati rušenje njihove vlastite crkve. Kako ta crkva nije bila pretvorena u mošeju slijedi zaključak, da tu nije do dolaska Turaka bila katedrala, i da je katedrala identična s kasnijom mošejom u Kninu.

VI.

Utvrđeno je, da su obje katedralne građevine ležale u današnjem Kninu, čime su prostor i problematični lokaliteti svedeni na mali opseg Knina. Tačniji položaj obiju građevina nismo u stanju pobliže utvrditi. No ipak ne možemo odbaciti izvjesne indicije, premda nisu toliko jake da nam kategorički ukažu točne lokalitete. Zato, kako stvar sada stoji, moramo sve uzeti, dakako, samo kao kombinacije.

6. Loredanova vrata, snimljena g. 1942., Danas znatno porušena.

1. Znamo da je stara katedrala ležala „*iuxta castrum*“, ali je veliko pitanje, koji je prostor zapremao tadanji castrum. Jezgro današnje tvrđave svakako je bilo na sjeveru¹¹⁸). S njene zapadne strane nije mogla biti

¹¹⁸) Gunjača: Prinos istraživanju kninske tvrđave str. 137-141. — Situacija ovog jezgra označena je na našoj mapi iz g. 1889. sa I.

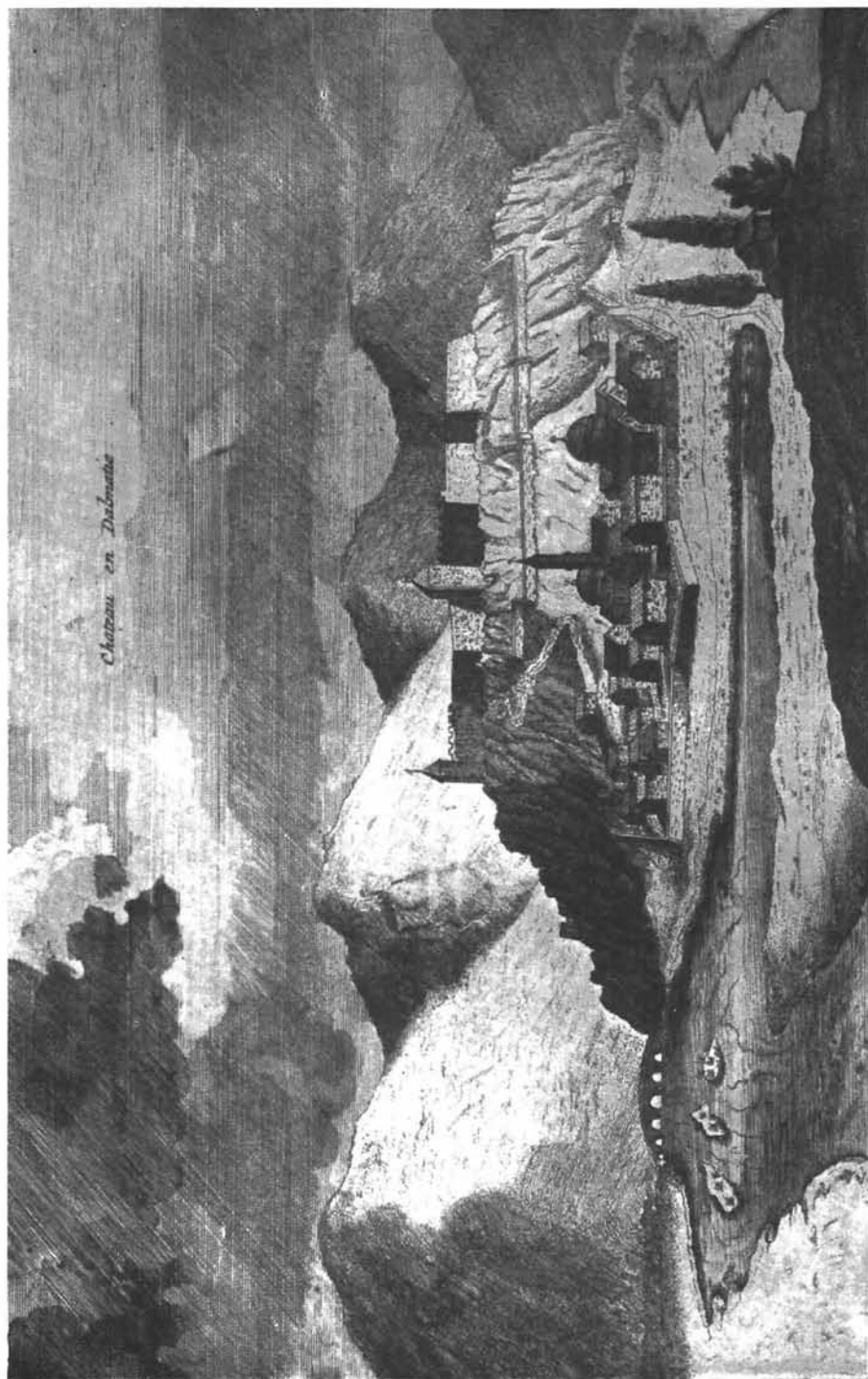
katedrala, jer je tu, prema rijeci Krki strma litica. Katedrala je mogla ležati sa sjeverne, istočne i južne strane ovog jezgra, koji je prostor kasnije ušao u današnju tvrđavu¹¹⁷). Tu se je faktično našlo nekoliko ulomaka crkvenog namještaja dekoriranog pleternom plastikom, kojoj bi odgovarala doba postojanja stare sv. Marije, no da li je pripadala njoj ili kojoj drugoj crkvi, i je li to baš otale ili su fragmenti za kakve pregradnje tvrđave doneseni s kojeg bližeg položaja, jeste i ostaje problemom sve dok se ne nađe koji tvrdi oslonac.

Pri ovom kombiniranju nisu na odmet Vinjalićevi navodi o ruševinama pri svršetku pisma iz 1746. godine. On nalazi dva lokaliteta sa ruševinama crkava: oko Loredanovih vratiju i tik današnje crkve sv. Ante u Kninu. Kako je tragova više, teško je opredijeliti se za bilo koji Vinjalićev položaj bez provedenih iskapanja. Samo kad bi se radilo o poduzimanju arheoloških zahvata ad hoc, kad bi se arheolog stavio pred dilemu gdje da počne istraživanje, onda bi položaj Loredanovih vratiju morao imati prednost. Po Vinjaliću znamo da su ta vrata bila ispod „starog grada“ (za razliku od kasnijih dijelova tvrđave), a da je izvan i blizu njih „vojničko groblje“¹¹⁸). To groblje i danas postoji ispod sjeveroistočnog dijela kninske tvrđave (staro jezgro). Vrata koja su svemu tomu bliza postoje i danas nad perimetralnom obzidom i kroz njih vodi put u tvrđavu, a natkrivena su stražarom koju je, valjda, podigao kninski providur Loredan, pa se vjerojatno po tomu tako i zovu. Da su to Loredanova vrata, dokazuje Zlatovićeve kopija zemljišne situacije snimljene g. 1720. od ing. Allessanija. Na putu, koji tu situaciju tiče, stoji: „*strada va alla porta Loredana*“ (= put vodi na Loredanova vrata), u njegovu pravcu označeno je „tramontana“ (= sjevero-zapadna strana), ona se dakle nalaze sjeverno od ove situacije i na putu. Ova je situacija na našoj mapi iz 1889. g. označena od menš sa G, a Loredanova vrata sa B, i tu je spomenuti put označen da ide prema sjeveru k njima. Na položaju oko ovih vratiju ispod vojničkog groblja (K) navodi Vinjalić temelj dviju crkava, i ispod perimetralne zidne ograde ostatke jedne velike, treće zgrade¹¹⁹). Uzmemo li u obzir Tomin položaj „*in campo iuxta castrum*“, ovaj bi lokalitet, koji je

¹¹⁷) Na mapi iz g. 1889. označeno sa II. III.

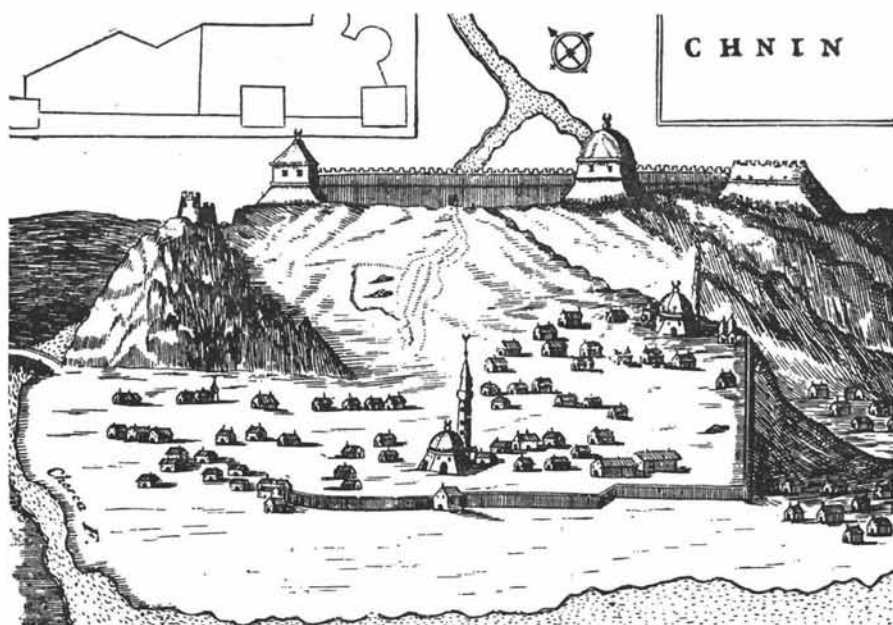
¹¹⁸) Na istoj mapi sa K.

¹¹⁹) Jednu crkvu u blizini toga groblja otkrio je Marun ne znajući za ovaj Vinjalićev navod, ali po nadenim objektima kasnog porijekla, po tehničarstvu gradnje, po malim dimenzijama i kasnom obliku ne bi to moglo odgovarati staroj crkvi sv. Marije. — Tloris je snimio pok. Č. Iveković, ali njegovom smrću zameo mu se trag, pa ga ne mogu iznijeti kao ni tloris Crkvine u Biskupiji, koji je istom prigodom snimao.

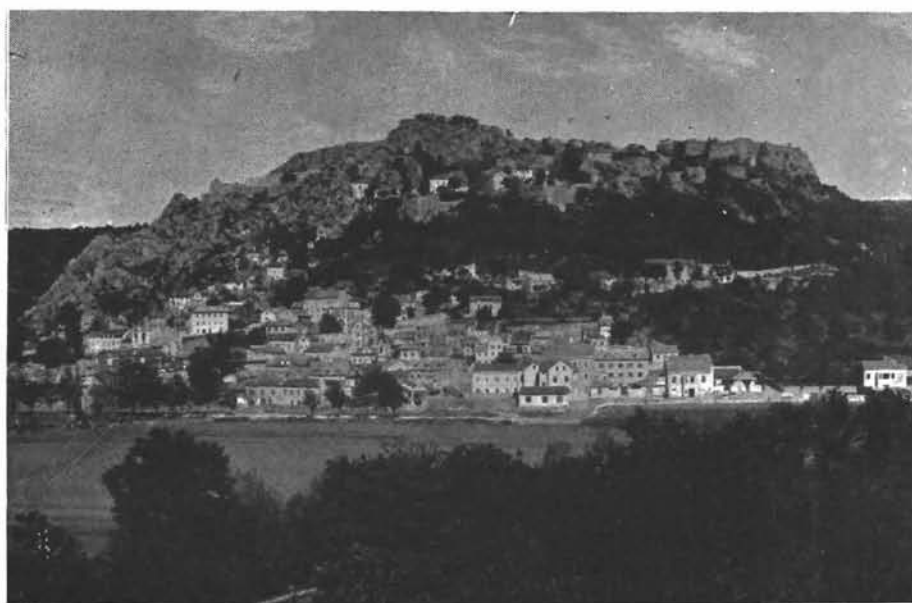

Chateau en Dalmatie

Knin koncem XVII stoljeca (po Martier-u)

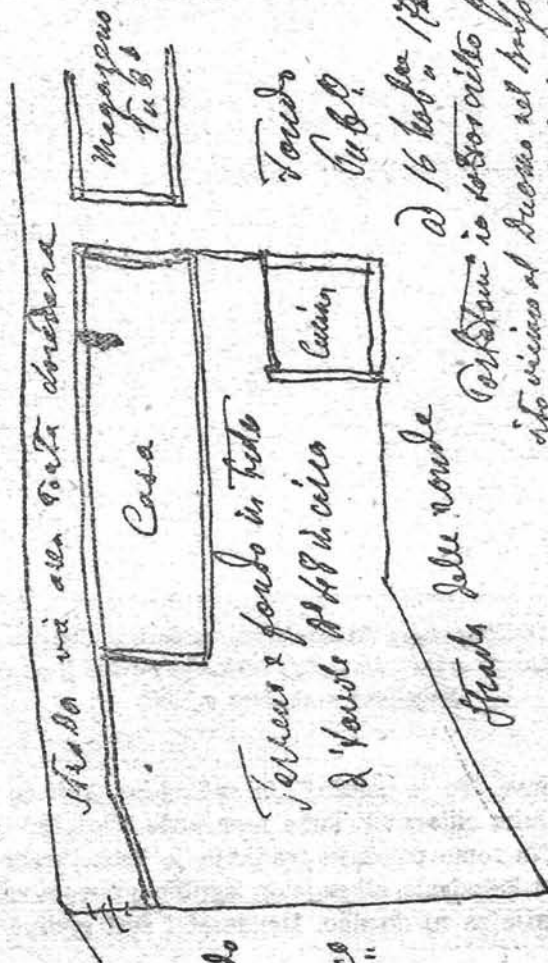

Knin iz g. 1688. (po Coronelli-u)

Opći pogled na Knin (g. 1929.). Desna skupina kuća po sredini šume, ispod tvrđave, pretstavlja situaciju oko Uboškog doma

Toronto

Toronto

16 luglio 1720

Strada delle ruote

Portato in possesso pubblico per un
 sito vicino al Duomo nel borgo accanto a quella
 piazza ho unito il fondo della casa e con
 io stesso adiacente del quale dipende ogni
 usate il luogo, fact. come sopra a 16 luglio
 fatto, quanto e confini sopra, in presenza del
 a quale sono pagati di alcune livelle diverse
 a proporzioni dei: altri fondi: Xaverio Avanzi 1720

Levan

7. Zlatovičeva kopija
Allessanijeva skice

„*in campo*“ i „*iuxta castrum*“ (baš ispod starog jezgra tvrđave), dok nemamo drugih jačih indicija, za sada imao prednost pred svakom drugom kombinacijom.

2. Položaj nove, Nikoline katedrale čini se da je bolje, ali još ipak nedovoljno označen. Fabjanić je ustvrdio da su je Turci pretvorili u mošeju, što bi doista odgovaralo postupku koji se u historiji redovito ponavlja¹²⁰). Na Coronellijevoj karti vidi se mošeja na istočnom pristranku

8. Ugao zgrade Uboškog doma (Alessanijeve situacije). Između ugla i šume put „vodi na Loredanova vrata“. Iza ugla, u džibunju položaj H na mapi iz g. 1889. Snimljeno u siječnju g. 1942.

brda kninske tvrđave. To je položaj „*in suburbio*“, koji su kasnije Turci opasali perimetralnim zidom¹²¹), kako nam kaže Vinjalić¹²²), i to se zove „*Basso recinto*“. Na tome položaju tradicija je kroz tursko doba očuvala spomen na lokalitet katedrale, ali se je on izgubio u novom valu doseljenika, tako da Vinjalić nije za nj doznao. Dvadeset i šest godina prije njegova

¹²⁰) Na pr. Dioklecijanov mauzolej u Splitu danas je stolna crkva, sv. Sofija u Carigradu pretvorena je u mošeju Aja Sofiju.

¹²¹) Na mapi iz 1889. označen linijom A-B-C-D-E-F.

¹²²) „... *il muro del basso recinto fabricato come si sa da Turchi*“.

pisma snimao je inženir Alessani zemljišnu situaciju, u koje posjed imao se je uvesti „*Sergente Generale Barone Spare*“. Na toj skici stoji, da je dneva 16. novembra g. 1720. u Kninu Alessani došao na položaj blizu katedrale (Duomo)¹²³) u ograđenom podgrađu (*nel basso recinto di questa piazza*) i da je tu izmjerio kuću, i kuhinju s priležećim terenom¹²⁴). Po tomu je jasno, da je „Duomo“ unutar perimetralne zidne ograde u blizini Alessanijeve situacije, koja u potpunosti odgovara „Uboškom domu“, koji je postojao do pred rat i od kojeg su nakon bombardiranja 1943. ostale samo zidine. To je položaj G na mapi iz god. 1889. Ovaj položaj bi donekle odgovarao džamiji unesenju na Coronellijevoj karti vrlo netačne perspektive. Međutim na drugom, dotjeranijem, Mortijerovom crtežu istog vremena lijepo se razabiru dvije crkve sa kupolama. Jedna je blizu druge, a obje su unutar perimetralnog zida. Šiljci na kupolama imaju islamsko obilježje. Jedna od tih crkava bez sumnje je ona na koju se odnosi skoro savremena vijest o Rochasovoj¹²⁵) posjeti Kninu. Položaj obiju crkava nalazi se upravo na prostoru između Loredanovih vratiju i oko Alessanijeve situacije kod Uboškog doma. Samo napominjem da je Marun g. 1927. otkrio ugao jedne stare građevine preko puta od ove situacije na

¹²³) Duomo u tal. jeziku znači katedralu, vrlo rijetko glavnu crkvu mjesta, u kojemu nema katedrale. Glavna crkva u Kninu iza oslobođenja od Turaka, dakle kad se biskup nije više povratio, bila je uvijek na današnjem položaju (na mapi iz 1889. označena sv. Ante), gdje je neke tragove vidio Vinjalić, a ta je crkva od Alessanijeve situacije toliko udaljena da ne bi mogao bio reći da je „*sito vicino al Duomo*“. Čudnovato je, da je Vinjalić ne spominje. To se ne može drukčije protumačiti nego da je do njegova doba nestala, valjda zbog spomenutog preuzimanja materijala za izgradnju Knina ili dijelova tvrđave.

¹²⁴) Upravo prigodom pisanja ove rasprave u potrazi za nacrtom kninske tvrđave otvorio sam sanduk, u kojemu je g. 1941. pred uklanjanjem muzeja iz Knina bio zatvoren arhiv kninskog muzeja, i tu sam među mršavim ostacima Zlatovićeve korespondencije sasvim slučajno našao kopiju ove skice. Prerisao ju je grubo Zlatović, što se očituje po njegovoj kaligrafiji, ali se njom nije poslužio jamačno zato, što se to nije podudaralo s njegovim tvrđenjem da je katedrala bila u Biskupiji. Pri uglu skice stoji tekst: „*Ad(i) 16. Nobre (novembre) 1720 Knin. Portato mi io sottoscritto publico Ingre (ingegnere) nel sito vicino al Duomo nel Basso recinto di questa piazza ho misurato il fondo della muracca e cucina col terreno adjacente del quale desidera essere investito il Sergte (sergente) Genle (generale) Barone Spare e l'ho ritrovato tutta quantita e confini espressi nel presente disegno per il quale dovre pagare d'alcuno livello lire venti a proporzione delli altri fondi.*“

Xaverio Alessani Ingre (ingegnere)“

¹²⁵) Znameniti i zaslužni Hrvati. Zagreb 1925. (U kronološkom pregledu kninskih biskupa, str. CXXII nalazi se titularni biskup kninski Krsto de Rojas Spinola od 1668 do 1686. Vidi notu 115.)

položaju označenu sa H (na karti iz 1889.), no to još nije dokaz za ostatak crkve. Prema svemu izloženom postoji vjerojatnost, da bi položaj nove katedrale mogao biti negdje oko Uboškog doma, na vrhu današnjega središnjeg naselja u Kninu.

Ističem, da su ovdje izneseni lokaliteti obiju crkava samo najvjerojatnije kombinacije. Stalno je samo to, da ni jedna od dviju katedralnih zgrada nije bila na Kapitolu ni u Biskupiji, nego su obje bile u Kninu. Pronalaskom ovih dvaju položaja u Kninu izići će na javu novi arheološko-historijski materijal, kao i na Kapitolu i u Biskupiji. Zadatak je hrvatske arheologije da ih potraži.

RÉSUMÉ

SUR L'EMPLACEMENT DE LA CATHÉDRALE DE KNIN

La détermination de l'emplacement de la cathédrale de Knin est l'un des plus anciens problèmes de l'archéologie croate.

En se basant sur le manuscrit de Vinjalić, „Compendio istorico“, Zlatović, aux environs de la 80ème année du siècle passé, a recherché cet emplacement dans les ruines situées au village de Biskupija près de Knin. L'auteur estime qu'une lettre de ce même Vinjalić, écrite vingt-huit ans avant ce manuscrit et dans laquelle il décrivait des ruines médiévales, situées près de Knin, était une source plus digne de foi que le manuscrit lui-même rédigé sous l'influence de divers auteurs, et en particulier de Farlati. Zlatović sans faire cette différence, accepte à la lettre toutes les suggestions comme originales, ce qui l'amène à une détermination erronée de l'emplacement de la cathédrale de Knin, qu'il situe à Biskupija, bien qu'il se soit efforcé de la reconnaître en trois endroits différents du même village.

Bulić, lui, affirme que la cathédrale s^{te} Marie s'élevait sur l'emplacement des fondations d'une église, exhumées sur „Kapitul“ à plus d'un kilomètre de Knin.

L'auteur après analyse des arguments de Bulić a constaté qu'ils sont sans fondements, et a démontré que Bulić s'était appuyé sur les allégations de Farlati qu'il tient pour originales tandis qu'en réalité, elles n'étaient que des suggestions personnelles de celui-ci.

D'après certains documents, l'auteur a conclu que sur „Kapitul“ s'élevaient le couvent et l'église s^t Barthélemy, mais pas la cathédrale s^{te} Marie.

Du XIIe au XIVe siècle, „Kapitul“ est administrée par le prévôt du chapitre de Split, et non pas de Knin, ce qui prouve, par conséquent qu'elle était la propriété de l'archevêché de Split et non de l'évêché de Knin.

F. Radić a identifié la cathédrale s^{te} Marie avec la basilique découverte à Crkvina, au village de Biskupija. Thomas l'Archidiaque dit que l'église s^{te} Marie était „in campo“, expression faussement interprétée par Radić qui affirme qu'elle s'applique à la plaine de Kosovo. L'auteur, après une rigoureuse démarcation des trois plaines avoisinantes a démontré qu'elle s'applique à la plaine limitrophe, mais plus rapprochée de Knin, c'est à dire Kninsko Polje (la plaine de Knin).

L'hypothèse de Radić se base surtout sur un acte du roi Zvonimir d'environ 1086, ayant trait à la consécration d'une église s^{te} Marie, située sur le territoire juridique de l'évêque croate, et que Radić croit pouvoir faire rapporter à cette église. L'auteur démontre qu'il n'est pas question de la consécration d'une cathédrale, mais d'une église quelconque, du nom de s^{te} Marie, dans un village royal inconnu, situé sur le territoire de la Dalmatie actuelle, moyenne ou septentrionale. La prétendue „villa regalis“ qui par son voisinage confirmerait cet emplacement, appartient au domaine de la fantaisie, son existence n'ayant pas été prouvée par des arguments dignes de foi. L'argument basé sur les registres des décès ne tient pas debout car il s'appuie sur des citations altérées. Le relief retrouvé, ainsi que l'inscription de s^{te} Marie qui n'a rien de commun avec cette figure, ne prouvent pas que Sainte Marie soit le titulaire de cette église, car on a retrouvé plusieurs fragments d'architecture pouvant servir au même usage ainsi que plusieurs noms de saints, de sorte qu'il est impossible de savoir lequel d'entre eux est le patron de l'église. Il est en outre certain que des tombes nombreuses prouvent que l'on avait affaire à une église paroissiale et non pas à une cathédrale.

Šišić, lui aussi, a adopté cet emplacement, persuadé que le nom du village Biskupija (Evêché) rappelle le siège d'un ancien évêché. Cependant, par analogie avec d'autres endroits en Dalmatie, portant le même nom, on peut conclure que cette appellation s'applique à un domaine épiscopal et non au siège d'un évêché.

Šišić s'est surtout occupé de déterminer le siège de l'évêque de Knin dans son Histoire des Croates, (1925, p. 690), où il fait état surtout du document du 8. Juillet 1315. Après l'avoir faussement interprété, il en tire la conclusion que l'évêque de Knin, Nikolas (1272—1274) a transféré

le siège de son évêché et de son église diocésaine de Biskupija à Kapitul, dans l'église s^t Barthélemy.

C'est ainsi qu'a pris corps l'hypothèse Marun-Radić, sur l'existence d'une plus ancienne cathédrale à Biskupija.

L'auteur a réfuté toutes ces allégations en prouvant qu'elles ne se rapportent en aucune façon à Kapitul et il a démontré que l'évêque Nicolas avait par contre édifié à Knin une nouvelle cathédrale.

Il a prouvé qu'il avait existé à Knin deux édifices épiscopaux (ayant servi de cathédrale), l'un plus récent, l'autre plus ancien.

En ce qui concerne le plus ancien, il est prouvé qu'il existait à Knin, et que, sans être originairement destiné à servir de cathédrale, il a tenu lieu de cathédrale à l'église s^{te} Marie, déjà existante, vers la seconde moitié du XIe siècle.

Une interprétation de l'expression „iuxta castrum“ de Thomas l'Archidiacre la situe avec certitude en dehors de la citadelle, mais tout près, dans le Knin actuel.

L'emplacement exact de ces deux édifices n'est pas déterminé avec certitude; on ne peut que supposer, d'après des vestiges retrouvés en 1746. par Vinjalić, que l'une de ces constructions, probablement la plus ancienne, devait se trouver près de la porte de Loredano. La plus récente avait été transformée en mosquée.

D'après un document provenant de l'ingénieur Allesani, datant de 1720, il est question d'un „Duomo“ qui aurait été situé près de l'Hospice, au pied de la partie moyenne de la citadelle.

Par conséquent, ces cathédrales n'étaient ni à Biskupija ni sur Kapitul, mais à Knin même.

Cette hypothèse de l'emplacement près de la porte de Loredano et près de l'Hospice permet d'entrevoir la possibilité de retrouver les vestiges de ces monuments, et ce devoir incombe à l'archéologie croate.